

עלייה והתיישבות

ועדת השמות של הקק"ל וקביעת שמות היישובים היהודיים בתקופת המנדט

יוסי כץ

המחקר העוסק בדרך קביעתם של שמות מקומות בעולם כבש לו מקום נכבד במסגרת המחקרים הבין-תחומיים במדעי החברה והרוח. מחקרים העוסקים בנושא התפרסמו זה כבר בחיבורים ובכתבי-עת היסטוריים, סוציולוגיים, גאוגרפיים, תרבותיים ופוליטיים. בארצות-הברית רואה אור כבר שנים רבות כתב-העת *Names*, שבכל גיליון שלו מוקדש חלק נכבד למחקרים העוסקים בשמות מקומות.

מחקר שמות המקומות הראה כי משתנים לא מעטים משפיעים על תהליך קביעת השמות, שאינו תהליך פשוט כלל ועיקר. בין היתר משפיעים עליו גורמים תרבותיים ופוליטיים – בעיקר כשהשמות משרתים צרכים תרבותיים, פוליטיים ואידאולוגיים-לאומיים של יצירת זהות וקשר בין האזשים או החברות המעניקים אותם לבין המקומות עצמם. כך, למשל, שונו בארצות-הברית שמות מקומות אינדיאניים לשמות הולנדיים ושוודיים, ואלה שונו אחר-כך לשמות אנגליים. כברית-המועצות שונו מסיבות פוליטיות שמות מקומות רבים לאחר מהפכת 1917, בשל רצונו של המשטר החדש לחקוק כל זכר למשטר הקודם. בתקופה מאוחרת יותר, באזורי המזרח הרחוק שהיו שייכים בזמנו לברית-המועצות, שונו שמותיהם הסיניים המקוריים של המקומות במטרה להחליש את טיעוניה ההיסטוריים של סין, שדרשה להחזיר שטחים אלו לריבונותה. מסיבות דומות שינתה איטליה את שמותיהם הגרמניים של אלפי מקומות בצפון המדינה, אשר סופחו אליה לאחר מלחמת העולם הראשונה.¹

בעולם המערבי נקבעים שמות המקומות זה זמן רב על-פי החלטותיהן של ועדות שמות ממשלתיות מוסמכות, שבדיוניהן באים לידי ביטוי המטרות והאינטרסים השונים המכתיבים, בסופו של דבר, את דרך קביעת השמות. שונה היה המצב בארץ-ישראל בימים שלפני קום המדינה; מאז החל מפעל ההתיישבות היהודית בארץ במחצית השנייה של המאה ה-19 ועד ראשית שנות העשרים של המאה הנוכחית לא פעל ביישוב כל

1. ראה בהרחבה: י' כץ, 'שמות מקומות ותפקידם הפוליטי: המאבק הציוני לשמירת שמות המקומות העבריים בתקופת היישוב', מחקרים בגאוגרפיה של ארץ ישראל, 15 (1998), עמ' 105-116.

מוסד שהיה אחראי או מוסמך לקבוע את שמותיהם של היישובים היהודיים שהוקמו באותה תקופה. גם השלטונות לא עסקו בקביעת שמות היישובים היהודיים החדשים. את אלה קבעו המתיישבים עצמם או גופים שונים (ציבוריים ופרטיים) שהיו אחראים להקמתם. באופן דומה נקבעו גם שמות השכונות היהודיות בירושלים, ביפו, בתל-אביב ובחיפה. בתחילת שנות העשרים חל שינוי של ממש בדרך קביעת שמותיהם של מרבית היישובים החקלאיים, עת הוקמה ועדת השמות של הקק"ל - ועדה שבידיה הופקדה מלאכת קביעת השמות ליישובים החקלאיים שהוקמו על אדמות הקק"ל ובמימון ההון הלאומי (יישובי ההתיישבות העובדת). אך הוועדה לא הסתפקה בתפקידה זה, ועסקה גם בקביעת שמותיהם של יישובים פרטיים אחדים, של שכונות מסוימות ושל חבלים ומועצות אזוריות אחדות (בקביעת שמותיהם של פרטי נוף לא עסקה הוועדה).² ועדת השמות של הקק"ל פעלה עד תחילת שנת 1951, עת פינתה את מקומה לוועדת השמות הממשלתית, המשמשת עד היום בתפקיד הגוף הרשמי והבלעדי המוסמך לקבוע את שמות היישובים בישראל.³

מטרתו של מאמר זה להתחקות אחר דרכי עבודתה של ועדת השמות של הקק"ל. במאמר יידונו עקרונותיה של הוועדה ומטרותיה בקביעת שמות היישובים, ייבחנו מידת יישומם של העקרונות ומידת עצמאותה של הוועדה, ויתואר חלקה בתהליך קביעת השמות בהשוואה לחלקם של אנשי היישובים עצמם. עד כמה שהדבר יישמע מוזר, אף שסוגיית קביעת שמות היישובים בארץ כבר היתה נושא לכמה עבודות מחקר,⁴ עד כה לא נערך מחקר שיטתי בנושא ועדת השמות של הקק"ל, או במילים אחרות - בעניין האופן שבו נקבעו שמותיהם של מרבית היישובים היהודיים שהוקמו עד קום המדינה; וכך, מטבע הדברים, לא נדונו עד עתה השאלות שהוצגו לעיל. ספרון שפרסם ב-1937 מזכיר ועדת השמות, 'עקב א' אריכא',⁵ מסכם את מקורות שמותיהם של מרבית

2. מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 26.5.46 בצירוף מאמרו של נ' אביגד, 'על שמות יישובינו', שהתפרסם בעיתון דבר ב-26.4.46, אצ"מ J 1/3603. על אודות קביעת שמותיהם העבריים של אתרים ופרטי נוף ראה גם: י' כץ, 'תעודה: עברות שמות המקומות והאתרים בנגב בשנים 1949-1950', עיונים בתקומת ישראל, 5 (1995), עמ' 615-619.

3. ח' ביתן, 'ועדת השמות הממשלתית', ארץ ישראל: מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, כג (תשנ"ב), עמ' 366-370; י"א אריכא, גאלת השמות: תולדות שמות היישובים על אדמת הקרן הקימת לישראל, ירושלים תרצ"ז, עמ' 5-6.

4. ראה: S. B. Cohen & N. Kliot, 'Israel's Place Names as a Reflection of Continuity and Change in Nation-Building', *Names*, 29, 3 (1981), pp. 227-246; idem, 'Place-Names in Israel's Ideological Struggle over the Administered Territories', *Annals of the Association of American Geographers*, 82, 4 (1992), pp. 653-680; א' דרוזיה, 'מרחב ושמות - שמות יישובים, תהליכים לאומיים ויחסים חברתיים', עבודת גמר לתואר שני, המחלקה לגאוגרפיה, אוניברסיטת תל-אביב, 1993; Y. Katz, 'Identity, Nationalism and Placenames: Zionist Efforts to Preserve the Original Local Hebrew Names in Official Publications of the Mandate Government of Palestine', *Names*, 43, 2 (June 1995), pp. 103-118.

5. אריכא, גאלת השמות, עמ' 5-6.

היישובים שהוקמו עד אותה שנה על קרקעות הקק"ל, אך גם הוא אינו דן ישירות בעבודתה של ועדת השמות. גם ספרו של זאב וילנאי,⁶ שעניינו שמות יישובים, אינו עוסק בוועדת השמות.

ייתכן שהיעדרו של מחקר שיטתי בנושא מקורו בעובדה שבארכיון הקק"ל השתמר מידע חלקי בלבד על הוועדה: עיון בקטלוג הישן של ארכיון הקק"ל מלמד כי מסיבות לא ברורות חסרים אחדים מתיקי ועדת השמות. גם בארכיוני חברי הוועדה לא נמצאו נתונים מקיפים ומסודרים אלא רק מידע חלקי מאוד. עם זאת, חומר ארכיוני רב בנושא עבודתה של ועדת השמות של הקק"ל, המצוי בארכיון ועדת השמות הממשלתית ושעל קיומו נודע לי רק לאחרונה,⁷ וכן גם חומרים ארכיוניים אחרים ומקורות נוספים – כל אלה מאפשרים להשיב על השאלות שהוצגו לעיל ושתיירונו במאמר זה.⁸

הקמת ועדת השמות, הרכב חבריה, סמכותה ותחומי פעילותה

ועדת השמות של הקק"ל, או בשמה המלא – 'הוועדה לקביעת שמות היישובים החקלאיים החדשים על אדמת הקק"ל' – הוקמה בעקבות החלטת דירקטוריון הקק"ל מסוף חודש פברואר 1922. תפקיד הוועדה, כפי שניסח אותו לימים מנחם אוסישקין, יושב-ראש דירקטוריון הקק"ל בשנים 1922–1941, היה 'לקבוע שמות ליישובים החקלאיים החדשים, הנוסדים על ידי ההנהלה הציונית מאמצעי קרן היסוד על אדמת הקק"ל וכן גם ליישובים החקלאיים הישנים על אדמת הקק"ל שלא נקבעו להם שמות מקודם'.⁹ עוד קבעה החלטת הדירקטוריון מפברואר 1922 כי הוועדה תהיה מורכבת 'מבא כח הקק"ל, המתישבים והועד הלאומי'.¹⁰ במרוצת שנות העשרים התגבש הרכבה המלא של הוועדה; עם חבריה נמנו נציגי הקק"ל (ובהם אוסישקין, שכהן עד מותו בתפקיד נשיא הוועדה, ופרופ' יצחק וילקנסקי, שהחליפו בתפקיד זה), נציגי ההנהלה הציונית, נציגי הוועד הלאומי, נציגי ההסתדרות הכללית (שייצגו את המתיישבים), נציגי החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה ומומחים מתחומי ההיסטוריה והגאוגרפיה, חברי סגל האוניברסיטה העברית. עד קום המדינה כיהנו בוועדה, נוסף על

6. ז' וילנאי, שמות יישובינו, תל-אביב תשס"ז.
7. מדובר בחומר שהיה שמור ככל הנראה אצל פרופ' אברהם יעקב ברנר, מי שהיה חבר הוועדה במשך שנים רבות, ושמסר כנו, פרופ' מ' ברנר, למזכירות ועדת השמות הממשלתית.
8. תודתי נתונה לגב' חנה ביתן, מזכירת ועדת השמות הממשלתית, שהעמידה לרשותי את החומר הארכיוני הנוגע לעבודת ועדת השמות של הקק"ל.
9. פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום י"א כסלו תרפ"ח, ארכיון ועדת השמות הממשלתית, עמ' 5 ולהלן: אה"ח.
10. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 23.2.22, אצ"מ 10 KKL. וראה גם: הקדן הקיימת לישראל, דין וחשבון של הלשכה הראשית אל הקונגרס הציוני ה-16 בציריך לשנת תרפ"ז–תרפ"ט, ירושלים, יוני 1929, עמ' 45 ולהלן: הקק"ל, דין וחשבון.

אויסישקין ווילקנסקי, האישים הבאים: עקיבא אטינגר, יוסף ויץ, פרופ' נחום סלושץ, פרופ' אברהם י' ברור, יוסף מיוחס, אברהם אלמליח, יצחק בן-צבי, זאב וילנאי, יוסף שפרינצק, פרופ' יוסף קלוזנר, פרופ' שמואל קליין, ישעיהו פרס וד"ר בנימין מייזלר (מזר). מפעם לפעם הוזמנו לישיבות הוועדה מומחים שלא היו חברים קבועים בה. כאמור, מזכיר הוועדה, שהיה המוציא והמביא של כל ענייניה והאחראי על תכתובתה המפורטת, היה יעקב א' אריכא. שנים רבות שימש אריכא גם מזכיר דירקטוריון הקק"ל.¹¹

הוועדה כללה אפוא נציגים מכל קשת המוסדות הפוליטיים, היישוביים והמיישבים, ובהם נציגי המתיישבים ומומחים מקצועיים; הרכב זה הוא שהעניק לה את הסמכות להציג עצמה כגוף שעל החלטותיו הסופיות אין לערער, ואת האסמכתא לדרוש ממוסדות היישוב כי 'על' חברות ואנשים פרטיים והעתונים להשתמש אך ורק בשמות האלה (שקבעה הוועדה מפעם לפעם, י"כ בקשר ליישובים הנדונים'. כמו כן קבעה הוועדה כי 'ליישוב עצמו אין סמכות לקבוע לעצמו שם, והוא הדין גם ביחס ליישובים אחרים'. את החלטותיה הסופיות בדבר השמות שקבעה העבירה הוועדה באמצעות הנהלת הקק"ל לאישורה הרשמי של הממשלה.¹²

ואולם, מתברר כי החלטת דירקטוריון הקק"ל מתחילת 1922 על כינון הוועדה ועצם כינונה בהשתתפות רבים מנציגי הממסד היישובי היו מקור הסמכות היחיד לפעילותה; מעולם לא הוסמכה הוועדה לקבוע סופית את שמות היישובים מטעם גוף ממסדי עליון כגון הממשלה, הקונגרס, ההנהלה הציונית או הוועד הלאומי. גם מעמד הבכורה שלו זכתה הקק"ל בוועדה - בין היתר מעצם היותה יוזמת הקמתה ומשום שראשיה הם שעמדו בראש הוועדה - גם מעמד זה מעולם לא עוגן בתוקף החלטה של אחד מן המוסדות הנזכרים. ואכן, באחת מישיבות דירקטוריון הקק"ל ב-1942 לא היסס גזבר הסוכנות, אליעזר קפלן, לשאול 'מהי סמכותה של ועדת השמות?'. הוא ביקר את המעמד המיוחד שניתן לקק"ל ולדירקטוריון שלה כגופים המכוונים את החלטות הוועדה, וקבע כי 'אין להסכים כי ועדת השמות היא מוסד עליון מעל לכל חשבונות חמריים ומדיניים'.

11. ראה לעיל, הערות 9 ו-10; אריכא, גאלת השמות, עמ' 7, 8; פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום 5.2.27, אה"ה, עמ' 3; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 12.3.46, שם, עמ' 354; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 11.4.46, שם, עמ' 368.
12. ראה, למשל, הקק"ל, דין וחשבון (לעיל, הערה 10); פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום י"א כסלו תרפ"ח, אה"ה, עמ' 5; הודעה של אוסישקין בתוקף תפקידו כיור ועדת השמות של הקק"ל על שמות חדשים שנתקבלו בוועדת השמות, 20.4.28, שם, עמ' 37 (משם הציטוט הראשון); פרסום שמות חדשים שעליהם הוחלט בוועדת השמות, מיום 23.12.34, שם, עמ' 211; הודעה של אוסישקין על שמות חדשים שנתקבלו בוועדת השמות, 4.6.29, שם, עמ' 51; מתוך סקירה שערך אריכא לקראת הישיבה השלישית של ועדת השמות של הקק"ל בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 173 (משם הציטוט השני); מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 26.5.46, אצ"מ 1/3603 J.
13. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 20.1.42, אצ"מ 10 KKL. וראה גם: מכתב ועד המושב 'הוד' אל ועדת השמות של הקק"ל מיום 11.4.29, אה"ה.

לעצם שאלתו של קפלן בעניין מקור סמכותה של ועדת השמות לא היה לראשי הקק"ל מענה של ממש.¹³ שלוש שנים לאחר מכן רמז וילקנסקי על מורת הרוח שחש לנוכח לחצים שהפעילו חברי הירקטוריון בעת קביעת השמות וביקש 'כי הירקטוריון ידון באחת מישיבותיו על כל הבעיה של קביעת שמות ליישובים על אדמת הקק"ל [...]'.¹⁴ ואולם, דיון שכזה לא התקיים. הממשלה, כך מתברר, לא התערכה בהליך קביעת שמות היישובים היהודיים ואישרה את השמות שהעבירה לה ועדת השמות של הקק"ל.¹⁵

ישיבות הוועדה לא התקיימו במועדים קבועים. כמעט בכל השנים לא עלה מספרן על שתי ישיבות בשנה, אך היו גם שנים שבהן התקיימה רק ישיבה אחת ואף שנים שבהן לא התקיימו כל ישיבות.¹⁶ תדירות זו עיכבה מאוד את אישורם של שמות, ודומה כי הפכה את ההליך כולו למייגע.¹⁷

כאמור, עיסוקה וסמכותה העיקריים של הוועדה היו קביעת שמות היישובים החקלאיים שהוקמו על קרקעות הקק"ל; אך לא רק בכך עסקה הוועדה, אלא גם בקביעת שמותיהן של שכונות שהוקמו על קרקעות הקק"ל ובקביעת שמות חבלים. היא נתבקשה גם לקבוע שמות למועצות אזוריות, ואף לכמה יישובים שהוקמו שלא על קרקע הלאום.¹⁸ כך קבעה הוועדה את שמותיהן של השכונות 'עזרה ובצרון' (ליד נחלת-יהודה),¹⁹ 'שכונת אליעזר' (ליד כפר-סבא),²⁰ 'שכונת חבצלת' (ליד רחובות),²¹ 'גבעת-שמואל' (ליד בני-ברק),²² 'קריית חיים', 'קריית מוצקין', 'קריית ביאליק' ו'קריית

14. פרוטוקול ישיבת הירקטוריון הקק"ל מיום 24.4.45, אצ"מ 10 KKL.
15. נ' אביגד, 'על שמות ישובינר', דבר, 26.4.46, עמ' 3; מכתב מילס, המזכיר הראשי של ממשלת ארץ-ישראל אל ועדת השמות של הקק"ל מיום 21.6.28, אצ"מ 5/3296 KKL. וראה גם: כץ (לעיל, הערה 1), 'First List'; י' בן-צבי, 'תזכיר הוועד הלאומי לממשלת ארץ ישראל על שיטת הכתיב בהעתקת השמות הגאוגרפיים והפרטיים בצרף שתי רשימות של השמות הגאוגרפיים' מיום 31.12.31, לשוננו, ד (תרצ"ב), עמ' 4. יש לציין עם זאת כי עניין אישורם של שמות שקבעה ועדת השמות של הקק"ל מטעם הממשלה מצריך בדיקה נפרדת. נציין כי לפי דרישות רשם החברות והאגודות נדרש שם למושב או לקיבוץ כתנאי לאישור תקנון היישוב; כלי תקנון מאושר התקשה היישוב לבצע פעולות כספיות, וככלל קשה היה ליישוב חסר שם לנהל קשרים פורמליים עם השלטונות. על כך ראה, למשל, דברים מתוך סקירה מיוחדת של אריכא ליישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, אוה"ה, עמ' 144; סקירה של אריכא ליישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ה, שם, עמ' 183; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 8.1.42, שם, עמ' 343.
16. כך עולה מן החומר הארכיוני הקיים, וראה גם: סקירה של אריכא לקראת הישיבה הראשונה של הקק"ל בשנת תרצ"ג, אוה"ה, עמ' 59. בסקירה זו צוין כי מסיבות טכניות שונות לא יכלה ועדת השמות להתכנס ליישיבות בשנים תרצ"א ותרצ"ב. נראה כי גם בשנות העשרים לא התכנסה הוועדה בכל שנה, ולפי החומר הארכיוני היא לא התכנסה גם בשנים 1936 ו-1942.
17. דומה כי היה בכך גם כדי להשפיע על מעמדה של הוועדה.
18. מכתב אגודת תל-צור אל הנהלת הוועד הלאומי מיום 30.12.45, אוה"ה, עמ' 350.
19. תזכיר ועדת השמות מיום 11.11.38 על אודות 'שמות היישובים החקלאיים החדשים אשר נוסדו על אדמת הקק"ל בשנות תרצ"ז-תרצ"ח', שם, עמ' 258.
20. שם, עמ' 225.
21. סקירה של אריכא ליישיבה השנייה של ועדת השמות של הקק"ל לשנת תרצ"ט, אוה"ה, עמ' 202.
22. סקירה של אריכא ליישיבת ועדת השמות של הקק"ל, 11.6.45, שם, עמ' 380.

שמואל' (כולן בעמק זבולון),²³ ועוד. כמו כן קבעה הוועדה את שמו של היישוב הפרטי שקם על אדמות חברת 'עיר שלום' (לימים רמת-השרון),²⁴ ונתבקשה מטעם אנשי האגודה השיתופית החקלאית 'תל-צור' לשנות את שם יישובה, 'תל-צור', שליד אבן-יהודה.²⁵ ועדת השמות של הקק"ל היא שקבעה את השם 'עמק זבולון' לחבל מפרץ חיפה, שנודע עד אז בשמו הערבי 'ג'ידרו'.²⁶ היא שקבעה גם את השם 'עמק חפר' ל'ואדי אל-חורית',²⁷ את השם 'גוש חרוד' ל'גוש נוריס',²⁸ את שמות המועצות האזוריות באזור נהלל²⁹ ובאזור הקישון,³⁰ את שמות המועצות האזוריות לוועד גוש גליל מערבי, למשקי מפרץ חיפה³¹ ולגוש תל-מונד,³² ואת שם המועצה האזורית 'חבל מנשה' למועצה שנקראה עד אז 'מועצת אזור אפרים'.³³

גיבוש העקרונות וההליכים לקביעת שמות היישובים

את עקרון היסוד שהנחה את הוועדה בקביעת שמות היישובים הגדיר דירקטוריון הקק"ל כבר בפברואר 1922, עת החליט על הקמתה. באותה ישיבה נקבע: 'הקק"ל לא תיתן שם חדש למושב [הכוונה ליישוב, י"כ] הנוסד על מקום כזה מקרקעותיה שיש לו שם היסטורי'.³⁴ כוונתם של הדירקטוריון ושל ועדת השמות היתה לחדש את שמותיהם

23. ראה, למשל, אריכא, גאלת השמות, עמ' 64-65.
24. סקירה של אריכא לקראת הישיבה הראשונה של ועדת השמות של הקק"ל לשנת תרפ"ט, אוה"ה, עמ' 41-40.
25. מכתב תל-צור אל הוועד הלאומי מיום 31.1.46, שם, עמ' 350; מכתב אריכא אל תל-צור מיום 27.1.46, שם, עמ' 351; סקירה של אריכא לקראת ישיבת ועדת השמות של הקק"ל, 4.4.46, שם, עמ' 365 (המסמך מופיע גם כאצ"מ 1/3603 J).
26. מכתב אריכא אל ברור מיום 25.11.32, אוה"ה, עמ' 73; הודעה של ועדת השמות של הקק"ל מניסן תרצ"ג על קביעת שמות חדשים ובהם 'עמק זבולון', שם, עמ' 122.
27. דו"ח סיור מרעי בשרון התיכוני של בנימין מייזלר, סיון תרצ"ג, שם, עמ' 87-110; סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות של הקק"ל בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 146; אריכא, גאלת השמות, עמ' 31.
28. מכתב כן-ציון ונסקי מתל-יוסף אל ועדת השמות של הקק"ל מיום 27.8.31, אוה"ה, עמ' 58.
29. מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 8.1.42, שם, עמ' 348; מכתב מזכירות ועד גוש נהלל אל ועדת השמות של הקק"ל מיום 28.9.41, שם.
30. שם.
31. מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 10.1.46, שם, עמ' 343; סקירה של אריכא לקראת ישיבת ועדת השמות, 4.4.46, שם, עמ' 361-363; מכתב 'כן-צבי אל אריכא מיום 11.2.46, אצ"מ 1/3603 J.
32. מכתב אריכא אל ברור משבט תש"ו, אוה"ה, עמ' 345; סקירה של אריכא לקראת ישיבת ועדת השמות, 4.4.46, שם, עמ' 361-364; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 24.1.46, אצ"מ 1/3603 J.
33. סקירה של אריכא לישיבת ועדת השמות של הקק"ל, 11.6.45, אוה"ה, עמ' 328; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 27.12.45, שם, עמ' 340; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 9.1.46, שם, עמ' 341; מכתב אריכא אל המועצה המקומית של 'אזור אפרים' מיום 9.1.46, שם, עמ' 342; מכתב אריכא אל המועצה המקומית 'אזור אפרים' מיום 29.1.46, אצ"מ 1/3603 J.
34. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 23.2.22, אצ"מ KKL 10.

העבריים של יישובים יהודיים היסטוריים ששמם השתבש או נעלם במהלך הדורות. בחידוש השמות העבריים ההיסטוריים התכוונה הוועדה להשיג יעדים אידאולוגיים-לאומיים ופוליטיים ולקדם את תהליך יצירתה של הזהות היהודית בארץ-ישראל המתחדשת.³⁵ פעמים אין-ספור שבה הוועדה והגרישה באונוני אנשי היישובים החדשים את עקרון היסוד הזה, שאמור היה להנחותה בקביעת השמות. כך, למשל, נכתב ב-1934 לחברי ארגון 'מעש' שישבו בחיריה: 'אם הוברר כי הישוב ההולך ונוסד על אדמת הקק"ל נמצא סמוך למקום שהיה שם ישוב היסטורי, אז קובעת ועדת השמות לישוב החדש את השם ההסטורי כדי לגאול את השם מנשיית הדורות ולהחיותו ולהקים את השם המת על נחלתו'.³⁶ ב-1937 הוסיף אריכא והבהיר:

היסודות אשר ועדת השמות קובעת על פיהם את השמות לישובים על אדמת הקק"ל לישראל, הם אלה: א. מבחינה הסטורית: אם ועדת השמות משוכנעת, כי הישוב החדש, העומד להוסד, או ההולך ונבנה, נמצא סמוך למקום שהיה בו ישוב יהודי באחת התקופות שבהן ישב עם ישראל בארצו וכי שם הישוב ההוא נשתכח במרוצת הדורות, או נשתמר כצורה משובשת בפיות הכובשים השונים עד שהגיע אלינו בצורתו הנוכחית כפי הערבים ונתגלם בצורת שם של ישוב ערבי סמוך, שרידי חרבות, 'תל' וכדומה, - קובעת ועדת השמות לישוב החדש את שם הישוב ההסטורי בצורתו העברית הקדומה.³⁷

בתחילת 1946 כתבה ועדת השמות להנהלת האגודה החקלאית השיתופית 'תל-צור' וגם לגופים אחרים: 'היסודות שלפיהם קובעת ועדת השמות את השמות לישובים הם אלה: (1) קודם כל מבחינה היסטורית: אם ועדת השמות משוכנעת כי נקודת הישוב החדשה נמצאת בסמוך למקום שהיה בו ישוב יהודי באחת התקופות שבהן ישב עם ישראל בארצו - קובעת ועדת השמות לנקודת הישוב החדשה את שם המקום ההיסטורי, כדי לגאול את השם מנשיית הדורות ולהחיותו ולהקים את השם המת על נחלתו'.³⁸ לפי עיקרון זה, רק אם התברר כי היישוב המוקם אינו נמצא בסמוך למקום שהיה בו יישוב יהודי היסטורי, אזי אמורה היתה הוועדה לקבוע את שם היישוב על-פי עקרונות נוספים, שעליהם נעמוד בהמשך.³⁹

הוועדה לא הגדירה מהי מידת הסמיכות המחייבת לקבוע את שמו של היישוב החדש לפי שם היישוב ההיסטורי הקרוב אליו. ואולם, בסוף 1927 נדרשה הוועדה לעניין זה עת עמדה על הפרק קביעת שם למושב חלוצי יוגוסלביה שקם על אדמות ג'דה שבעמק יזרעאל. חברי הוועדה סברו כי 'אין ספק בדבר שהשם העתיק של המקום אשר היה

35. ראה Katz (לעיל, הערה 4), עמ' 105.

36. מתוך סקירה של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, 1.3.34, אוה"ה, עמ' 151.

37. אריכא, גאלת השמות, עמ' 9.

38. מכתב ועדת השמות של הקק"ל אל הנהלת אגודת 'תל-צור' מיום 31.1.45, אוה"ה, עמ' 351.

39. שם; סקירה של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, אוה"ה, עמ' 177; סקירה של

אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות של הקק"ל בשנת ת"ש, שם, עמ' 334.

לפנים על אדמת ג'דה הוא "בית-שערים" - עיר מפורסמת מאחרי חורבן הבית הראשון'. לפיכך הציעה הוועדה לקרוא למושב חלוצי יוגוסלביה בשם 'בית-שערים'. ואולם, וילנאי התנגד להצעה 'יען כי אין לו ולמושב קשר עם בית-שערים ההיסטורית. המושב נמצא במרחק ידוע ממקום העיר ונמוך ממנו. יש על כן לקבוע את השם בית-שערים כשם כללי לכל שטח אדמת ג'דה, ולמושב חלוצי יוגוסלביה יש למצוא ולקבוע שם אחר'. ערעורו של וילנאי לא נתקבל בוועדה, שכן רוב החברים הסכימו עם קביעתו של פרופ' קלויזנר כי 'אין עלינו לקחת "בריוק"; דיינו ב"קירוב". אין לעמוד בכל תוקף על זה שהעיר בית-שערים היתה במרחק-מה וגבוהה ממקום הישוב הבנוי כבר היום על אדמת ג'דה. גם ירושלים של היום איננה עומדת במקומה של ירושלים לפנים והוא הדין לגבי כמה ערים ומקומות בארץ'.⁴⁰ ואכן, החלטה זו שימשה תקדים להחלטות נוספות, שבהן נקבעו גם שמותיהם של מקומות אחרים לפי עקרון ה'בקירוב' ולא לפי עקרון ה'בריוק'. הדיון בעניין 'בית-שערים' גרר אחריו דיון עקרוני ולא פחות חשוב בשאלת הקריטריונים המדעיים שלפיהם יש לזהות מקום היסטורי - קריטריונים שנגעו לעניין ה'בקירוב' וה'בריוק'. דיון זה התעורר בעקבות מחאתו של ברור, שערער על עצם זיהויו של היישוב השוכן על אדמות ג'דה כבית-שערים הקדומה, ותבע 'כי ינתן שם אחר ולא השם בית-שערים למושב של חלוצי יוגוסלביה, למען מנע את האפשרות של זיוף מדעי [...]'. קלויזנר יצא נחרצות נגד עמדתו העקרונית של ברור. טיעוניו, המובאים להלן, אינם דורשים הסבר, ומעידים כי בתהליך חירוש השמות ההיסטוריים היה משקלן של המטרות הציוניות רב ממשקלו של החיפוש אחר האמת המדעית הצרופה של הזיהוי ההיסטורי:

אם נלך בדרך זאת ונרכיב של ברור, י"כ] - לא נגאל אף פעם שם היסטורי למקום ישוב חדש, יען כי הלא אין כמעט שום ישוב בארץ ישראל שאין מחלוקת על אודותיו אם הוא עומד במקום ההיסטורי אשר שמו של המקום נקרא עליו ועל היישוב, י"כ]. חובה היסטורית ומצוה לאומית מוטלות עלינו לגאול ולחדש את השמות ההיסטוריים. לקו [וההדגשה במקור] ולמשקלת בדרך הזאת צריכים לשמש לנו דעת הרב של המלומדים; מרחק לא גדול של הישוב החדש מהמקום ההיסטורי אשר את שמו אנו רוצים לקרוא על הישוב; לא נכון יהיה למשל לקרוא שם מקום היסטורי מהגליל על ישוב חדש ביהודה; אולם, אם ישוב חדש (ביהודה או בגליל) נמצא בקרבת מקום היסטורי (ביהודה או בגליל), ויהא זה אפילו במרחק-מה של קילומטרים אחדים - מן הדין הוא לקרוא את שם המקום ההיסטורי על הישוב החדש הזה. ואין לרחות את הדבר מתוך קפדנות יתרה - כי 'הישוב החדש צריך להיות על יד המקום ההיסטורי ממש'. מוטב כי נגאל ונחדש

40. פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום י"א כסלו תרפ"ח, אוה"ה, עמ' 9. בעניין אחר הוסיף קלויזנר וציין כי יש להשתמש בעקרון ה'בקירוב' רק כאשר זיהויו של המקום ההיסטורי הוא ודאי, 'או אין עלינו להשגיח כל כך במרחק של מקום הישוב החדש ממקום שרידי הישוב העתיק'. על כך ראה פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום 18.3.28, שם, עמ' 28.

שם היסטורי - על פי קנה המידה האמור לעיל, אם גם המלומדים יבואו אחר כך ויאמרו, כי אולי מציאות הישוב החדש על יד המקום ההיסטורי איננה כל כך מדויקת, מאשר יאבד זכרו של השם ההיסטורי.

ואכן, רוב חברי הוועדה קיבלו את עמדתו העקרונית של קלויזנר והצביעו בעד שם זה, ואפילו השניים שנמנו עם המיעוט - ברוור ומומחה נוסף שהוזמן לוועדה - לא הצביעו נגדו אלא נמנעו בלבד.⁴¹ עמדה עקרונית זו המשיכה להנחות את הוועדה גם בהכרעותיה הבאות.

אף שבין חברי הוועדה היו שנטו להקל בדרך הזיהוי מתוך מגמה 'לגאול' כמה שיותר שמות יהודיים היסטוריים, דומה כי רובם - גם אלה שלא באו מתחום המדע והאקדמיה - תרו (באמצעים שהיו בידיהם) אחר ביסוס מדעי להחלטותיהם. כך, למשל, כאשר דנה הוועדה בקביעת שמו של היישוב שלימים נקרא 'דמת-רחל', הובעה הדעה שייתכן כי הכפר הערבי 'צור בחר', הנמצא בקרבת מקום, 'אולי עומד על מקום היסטורי ונקרא לפנים "צור בחיר" או "צור בחור" או "צור בחורים"'. אלה שהעלו את ההשערות הללו התכוונו להסתמך עליהן בעת קביעת השם ליישוב. בתגובה טען אוסישקין כי 'השאלה היא, אם יש שם היסטורי למקום הזה, היינו: אם נקודת הישוב של הפלוגה הירושלמית של גדוד העבודה על שם טרומפלדור עומדת על מקום היסטורי. מדברי חברי הוועדה המשתתפים בישיבה אין לראות כי היה שם היסטורי לנקודת הישוב הנדונה'.⁴² בדומה לכך, בשנת 1939, בעקבות חפירות ארכאולוגיות שניהלה החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה בשיח' אבריק, חפירות שבהן נתגלה כי מיקומה של 'בית-שערים' ההיסטורית היה בשיח' אבריק ולא בג'דה, החליטה ועדת השמות לשנות את שמה של 'קריית עמל' (ששכנה בשיח' אבריק) ל'בית-שערים' ואת שמה של 'בית-שערים' שבג'דה (שם ישב ארגון 'אפרים') החליטה לשנות לשם אחר - 'טללים'.⁴³

41. פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום 18.3.28, אוה"ה, עמ' 21-24. וראה גם: פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום י"א כסלו תרפ"ח, שם, עמ' 11; פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום 18.3.28, שם, עמ' 32, שם חזר קלויזנר על עמדתו העקרונית: "יש לדעת כי ברוב המקרים לא יעלה בדינו לקבוע את השם ההסטורי על המקום ההסטורי ממש, מפני שהארכאולוגים יהיו על פי רב מחולקים בדעותיהם על דבר דיוק מציאות המקום ההסטורי. חובה לאומית ומצוה הסטורית מוטלות עלינו "להקים שם המת על נחלתו" ואין צורך, כי יהיה דיוק גמור, דמיון ממש; נחוץ כי יהיה דמיון ידוע. הלא זהו הרעיון הגדול המונח ביסודה של מצות היכוס - להקים שם המת על נחלתו על ידי "דמיון ידוע". והשווה למטקנותיו של ב' קימרלינג בנוגע לקליין ולקלויזנר במאמרו 'הסטוריה כאן, עכשיו', בתוך: "י"ץ (עורך), בין חזון לרוויזיה: מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, ירושלים 1997, עמ' 262, הערה 10.

42. פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום י"א כסלו תרפ"ח, אוה"ה, עמ' 11; פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום 18.3.28, שם, עמ' 34 - משם הציטוטים.

43. מכתב אריכא אל ברוור מיום 21.6.39, אוה"ה, עמ' 284-285; סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת תרצ"ט, שם, עמ' 295; סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת ת"ש, שם, עמ' 325-326; סקירה של אריכא לקראת ישיבת ועדת השמות של הקק"ל שתכנס בכ"ט סיוון תש"ד, שם, עמ' 370-371.

כאמור, במקרים שבהם התברר לוועדה כי היישוב החדש אינו מצוי בסמיכות ליישוב יהודי היסטורי, היה עליה לקבוע את שם היישוב בהתאם לעקרונות נוספים. בניגוד לעיקרון הראשון, עקרונות אלה לא היו עקרונות שקבע הדירקטוריון אלא כאלה שקבעה הוועדה עצמה במהלך שנות העשרים. אחד העקרונות היה מתן שם ליישוב לזכר מאורע לאומי או ציוני בעל חשיבות מיוחדת, לזכר מאורע חשוב שהתרחש בארץ-ישראל - במיוחד אם היה קשור לנקודת היישוב המוקמת, לזכרה ולהנצחתה של אישיות אשר 'עשתה שירות גדול לעם העברי או לתנועה הציונית או ליישוב העברי' או לזכר אישיות שהיתה קשורה לייסוד המקום. ככלל התכוונה הוועדה לקרוא ליישובים על שמות אישים שנפטרו; היא אמנם לא התנגדה לקריאת שמות יישובים על שם אישים חיים, אך במקרה כזה נדרש אישורם של הקונגרס הציוני או של הוועד הפועל הציוני.⁴⁴ במקרים של הנצחת אישיות ציונית קבעה הוועדה כי תינתן עדיפות 'למנהיגים מהדור הראשון לצינות שהלכו לעולמם לפני כמה וכמה שנים ועדיין לא הוקם להם שם וזכר בארץ ישראל'.⁴⁵

העיקרון השני שהנחה את הוועדה במקרים שבהם, מסיבות אלה או אחרות, לא ניתן היה ליישם את זה הקודם (וכמובן, במקרה שלא היה למקום שם היסטורי) היה מתן שם סמלי 'המסמל את נקודת היישוב הזאת ואת יושביה; מאורע לאומי או יישובי הקשור עם נקודת יישוב זו; את הצמחיה של המקום וכד'.'⁴⁶

מלבד העקרונות הללו מלמד החומר הארכיוני שהותירה הוועדה על כמה עקרונות נוספים שלפיהם ביקשה לפעול, אם כי לא תמיד עשתה כן. ראשית, הוועדה שאפה ששמות היישובים יהיו שמות עבריים - עיקרון שביסודו עמדה אותה כוונה ברורה 'לייחד' את הארץ וליצור בה את הזהות היהודית של ארץ-ישראל המתחדשת. כך, לדוגמה, התנגדה הוועדה למתן השם 'גבעת ברנר' ותחתיו קבעה את השם 'גבעת יוסף חיים'.⁴⁷ באופן דומה דחתה את ההצעה לקרוא למושב שבסופו של דבר נקרא 'כפר גרעון' בשם הכולל בתוכו את המילה 'נצרת' (על רקע קרבת המקום לעיר נצרת), שכן 'לא נקרא שמות ש"התנצרו" על יישובים עבריים חדשים'.⁴⁸ כך גם נדחתה האפשרות

44. הקק"ל, דין וחשבון (לעיל, הערה 10); פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום י"א כסלו תרפ"ח, אוה"ה, עמ' 5; סקירה של אריכא לקראת הישיבה השלישית של ועדת השמות לשנת תרצ"ד, שם, עמ' 151-164, 166-167; סקירה נוספת של אריכא לקראת הישיבה השלישית של ועדת השמות לשנת תרצ"ד, שם, עמ' 177, 178; מכתב אריכא אל 'תל-צור' מיום 27.1.46, שם, עמ' 351; סקירה של אריכא לקראת ישיבת ועדת השמות של הקק"ל, 4.4.46, שם, עמ' 403-404; אריכא, גאלת השמות, עמ' 9.

45. סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות של הקק"ל בשנת ת"ש, אוה"ה, עמ' 334.

46. מכתב אריכא אל 'תל-צור' מיום 27.1.46, אוה"ה, עמ' 351 - משם הציטוט. ראה גם: לעיל, הערה 45; סקירה של אריכא לקראת ישיבת ועדת השמות, 4.4.46, אוה"ה, עמ' 403; אריכא, גאלת השמות, עמ' 10-9.

47. סקירה של אריכא לקראת הישיבה השנייה של ועדת השמות לשנת תרצ"ג, אוה"ה, עמ' 13.

48. פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום י"א כסלו תרפ"ח, אוה"ה, עמ' 8 - ציטוט מתוך דבריו של קלוזנר.

להעניק לקיבוץ שלימים נקרא בשם 'גבת' את השם ההיסטורי 'גבתא', שכן 'יש להקפיד על זה שלא נשאיר בישובנו החדש את הצורה הארמית של המקום, למען לא נחזק את דעת אויבנו האומרים כי "ארץ ישראל לא היתה שייכת אף פעם שייכות גמורה לעם העברי אלא עמים כובשים רבים ישבו והתנחלו בארץ אחד אחרי השני ואחר עם השני, וכל עם נתן למקומות הישוב שמות שנתאחזו בארץ ואפילו יהודים החזיקו בשמות בלתי עבריים". עלינו להלחם בכל תוקף ברעה הכוזבת הזאת ולסתר אותה בכל מקרה ובכל הזדמנות'.⁴⁹ ברומה לכך נדחתה ההצעה להעניק ליישוב שלימים נקרא 'רשפון' את השם 'ארשון', שהרי 'אין ספק כי מקום המושב של הארגון אמנם נמצא בקרבת הישוב ההיסטורי "אפולוניה-ארשון", אולם אין אפשרות לקבוע למושב את השם "ארשון" (עם מלת לוואי "כפר" או "מושב" או בלעדית) הואיל וזהו שם אליל יוני'.⁵⁰ ועדת השמות אף פעלה במהירות האפשרית למציאת שם עברי מתאים לקבוצת 'רודגס', בעקבות בקשתה של הנהלת הסוכנות כי מטעמים מדיניים יידרש מן הקבוצה לשנות את שמה לשם עברי מקורי בטרם עלותה להתיישבות בעמק בית-שאן, ולא ולשאת עמה את שם העיר הגרמנית "רודגס".⁵¹

עוד קבעה ועדת השמות כי מספר המילים בשמות היישובים לא יעלה על שתיים.⁵² כמו כן ביקשה הוועדה למנוע כפילויות של שמות, דהיינו מצב שבו לשני מקומות בארץ ניתנים שמות זהים,⁵³ או מצב שבו החלק העיקרי בשמותיהם של שני יישובים

49. פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום י"א כסלו תרפ"ח, אוה"ה, עמ' 10 - משם צוטטו דבריו של קלירנר. וראה גם פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום 18.3.28, שם, עמ' 24-25.
50. סקירה של ליפשיץ לישיבה השלישית של ועדת השמות לשנת תרצ"ד, אוה"ה, עמ' 153.
51. מכתב אריכא אל כרוור מיום 23.6.37, אוה"ה, עמ' 125. כאמור, לא תמיד פעלה הוועדה לפי עקרון השם העברי. כך, לדוגמה, קבעה את השם 'כפר רופין': למרות זאת שוערת השמות בדרך כלל אינה נוטה לקשר את שמו של ישוב עם שם המשפחה הלועזי של האישיות אשר על שמה נקבע שם הישוב - מצאה ועדת השמות לנכון במקרה הנידון לקשר את שם יישובכם עם שם משפחתו של דר' א' רופין הידוע והמפורסם בארץ ובחור"ל דווקא בשם משפחתו. בכך דחתה הוועדה את בקשת קבוצת 'מסד' להשתלשלהשם לא יכלול את השם רופין - שם גרמני, אשר רק עלול להעלות זכרונות לא נעימים אצל הרבה מחברינו'. וראה כעניין זה גם סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות של הקק"ל בשנת ת"ש, אוה"ה, עמ' 327. לעניין קביעת השם 'מצודות אוסישקין' ראה מכתב י" כן-צבי אל אוסישקין מיום 5.7.39, שם, עמ' 298-299. לעניין קביעת השם 'כפר מסריק' ראה סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות של הקק"ל בשנת ת"ש, שם, עמ' 324-325. וראה גם: מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 26.5.46, בצירוף מאמרו של ג' אביגד (לעיל, הערה 15), אצ"מ J 1/3603; א' כרוור, 'למען השם ההיסטורי', הארץ, א' סיוון תש"א. לעניין מושבה ארגנטינאית על שמו של בנרדינו ריבידוביח ראה פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 20.1.42, אצ"מ 10 KKL. לעניין קביעת השמות 'כפר מרמורק' ו'קבוצת שילר' ראה סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות של הקק"ל לשנת תרצ"ג, אוה"ה, עמ' 113-114, ובהרחבה להלן.
52. סקירה של אריכא לקראת הישיבה השלישית של ועדת השמות של הקק"ל בשנת תרצ"ג, אוה"ה, עמ' 126.
53. סקירה של אריכא לקראת הישיבה השלישית של ועדת השמות של הקק"ל בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 150; סקירה של אריכא לישיבת ועדת השמות של הקק"ל כ"ז-28.7.47, שם, עמ' 414, 417-418; מכתב אנדרה 'תל-צור' אל הנהלת הוועד הלאומי מיום 30.12.45, שם, עמ' 350; מכתב אריכא אל הנהלת 'תל-צור' מיום 27.1.46, שם, עמ' 351; סקירה של אריכא לישיבת ועדת השמות של הקק"ל כ"ז-4.4.46, שם, עמ' 402-403.

הוא זהה (למשל 'תל-נוער' ו'כפר-נוער').⁵⁴ קריאת שני יישובים בשמות שהחלק העיקרי בהם זהה הותרה רק כאשר היישובים נקראו על שם שתי דמויות שונות בעלות שם זהה (כמו 'קריית חיים' ו'חפץ-חיים'). ולבסוף - הוועדה ביקשה למנוע קריאת שני מקומות על שם אותה אישיות, גם במקרה ששמותיהם המלאים של היישובים לא היו זהים. כך, למשל, על-סמך החלטת דירקטוריון הקק"ל למנוע ערבוב שמות ועשיית השם חולין בכל הקשור בשמו של חיים ארלוזורוב, החליטה ועדת השמות לדרות את בקשותיהם של כמה יישובים להיקרא על שם האיש ולאפשר רק ליישוב אחד לשאת את שמו.⁵⁵ נוסף כי במקרים מסוימים נטתה הוועדה להתאים בין 'וקרת' האישיות לבין גודל היישוב הנקרא על שמה. כך רחה אוסישקין באמצע 1937 את בקשת הוועד הפועל של הפועל-המזרחי לקרוא את שמה של שכונת הפועל-המזרחי בירושלים על שם הרב קוק, בטענה ש'המקום קטן לשם גדול'.⁵⁶ באופן דומה קבעו הן דירקטוריון הקק"ל והן ועדת השמות כי על שמו של ארלוזורוב יש לקרוא 'ישוב אחד גדול [...] נקודת ישוב עירונית על אדמת הקק"ל'. ואכן, לימים נקרא על שמו היישוב 'קריית חיים' בעמק זבולון.⁵⁷ עוד החליט דירקטוריון הקק"ל כי על שמו של הרצל יש לקרוא 'חבל ארץ שיכיל גוש של יישובים על אדמת הלאום [...] שמו של יוצר הציונות המדינית צריך להינתן לא ליישוב אחד בלבד כי אם לשטח התישבותי רחב ידים [...]'.⁵⁸

תהליך קביעת השם התנהל בכמה שלבים. בשלב הראשון דנה ועדת השמות בהצעות שונות לשמות שנועדו ליישוב זה או אחר, ובהן הצעות שהציעו תושבי היישוב עצמם. הוועדה אמורה היתה להכריע בעניין השם בהתאם לקריטריונים שפורטו לעיל, אך להכרעה שהתקבלה בדיון הראשון היה תוקף של 'החלטת הצעה' בלבד. דיון נוסף חייב היה להיערך לאחר שאנשי היישוב עצמם העבירו את חוות-דעתם על החלטת ההצעה, ובכללה ערעורים מנומקים על החלטה זו, במידה שביקשו לערער עליה. בדיון השני (או ב'קריאה השנייה') אמורה היתה הוועדה לדרון בהערות המתמייכים, לשקול את התנגדותם ולקבל בעקבות זאת 'החלטה גמורה'. בכל שם חייכים היו לדרון אפוא לפחות

54. סקירה של אריכא לשיבה הראשונה של ועדת השמות של הקק"ל בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 135.
55. סקירה של אריכא לשיבה השלישית של ועדת השמות של הקק"ל בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 168-175. וראה גם: סקירה של אריכא לשיבה הראשונה של ועדת השמות של הקק"ל לשנת תרצ"ה, שם, עמ' 199; סקירה נוספת לשיבה השלישית של ועדת השמות של הקק"ל משנת תרצ"ד, שם, עמ' 177-183. וכן ראה: סקירה של אריכא לשיבה הראשונה של ועדת השמות של הקק"ל בשנת תרצ"ו, שם, עמ' 204-206 - לעניין קריאת יישובים על שמו של נחמן סירקין. וראה גם: סקירה של אריכא לשיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 168-171; סקירה של אריכא לשיבה הראשונה של ועדת השמות לשנת תרצ"ה, שם, עמ' 182 - לעניין קריאת שמות יישובים על שם ביאליק. וכן: סקירה של אריכא לשיבת ועדת השמות ב-20.6.44, שם, עמ' 369; סקירה של אריכא לשיבת ועדת השמות ב-11.6.45, שם, עמ' 377.
56. סקירה של אריכא לשיבה הראשונה של ועדת השמות לשנת תרצ"ו, שם, עמ' 222.
57. סקירה של אריכא לקריאת השיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 170-171.
58. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 2.6.47, אצ"מ 10 KKL. עוד ראה שם בעניין החלטת הדירקטוריון 'על הקמת ישוב חקלאי גדול אשר ישא את שמו של חיים ויצמן'.

פעמיים, ואולם - כפי שקבעה הוועדה עוד בראשית עבודתה - על 'החלטה גמורה' לא ניתן היה לערער.⁵⁹

המאמץ לזהות את השמות ההיסטוריים

כאמור, העיקרון הראשון במעלה שהנחה את ועדת השמות בקביעת שמות יישובים היה החייאת שמות המקומות היהודיים ההיסטוריים בארץ-ישראל. על רקע זה פעלה ועדת השמות לבירור שמם ההיסטורי של המקום או הסכיבה שבהם נמצאו היישובים שאת שמם אמורה היתה לקבוע. פעילותה זו התנהלה בכמה מישורים. ראשית, לרשות הוועדה עמד הידע - לרמותיו השונות - שהיה בידי חבריה, בהיותם מתמחים בתחומי ההיסטוריה, הגאוגרפיה והארכאולוגיה של ארץ-ישראל.⁶⁰ הוועדה אף נעזרה בעבודת שטח מרעיות של חבריה לצורך זיהוי האתרים ההיסטוריים השונים עוד בטרם החלה ההתיישובות באזור מסוים, ואף לאחר מכן. נוסף על כך השתמשה הוועדה בממצאי מחקרים כמו אלה של ה-PEF (הקן הבריטית לחקירת ארץ-ישראל - Palestine Exploration Fund) (ובכללם מפות ה-PEF) ושל החברה לחקירת ארץ-ישראל

59. הקק"ל, דין וחשבון (לעיל, הערה 10); פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום י"א כסלו תרפ"ח, אוה"ה, עמ' 5; סקירה של אריכא ליישיבה הראשונה של ועדת השמות לשנת תרפ"ט, שם, עמ' 39; סקירה של אריכא ליישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, שם, עמ' 61; מכתב אריכא אל ברור מיום 29.3.33, שם, עמ' 80; הודעה של ועדת השמות, ניסן תרצ"ג, שם, עמ' 122-123; החלטות ועדת השמות על קביעת שמות ליישובים שונים, 23.12.34, שם, עמ' 202; מכתב אריכא אל ברור מיום 27.8.39, שם, עמ' 300; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 11.4.46, שם, עמ' 405.
60. לעניין קביעת השם 'מורע' ראה, למשל: פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום י"א כסלו תרפ"ח, אוה"ה, עמ' 7; פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום 18.3.28, שם, עמ' 21. לעניין קביעת השם 'בית-שערים' ראה: פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום י"א כסלו תרפ"ח, שם, עמ' 9-10; פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום 18.3.28, שם, עמ' 22-25. לעניין קביעת השם 'גבת' ראה: פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום 18.3.24, שם, עמ' 24-25. לעניין קביעת השם 'כפר גון' ראה: פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום י"א כסלו תרפ"ח, שם, עמ' 13. לעניין קביעת השם 'דמת-השרון' ראה: סקירה של אריכא ליישיבה הראשונה של ועדת השמות לשנת תרפ"ט, שם, עמ' 40-41; סקירה של אריכא ליישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, שם, עמ' 53. לעניין קביעת השם 'נטעים' ראה: סקירה של אריכא ליישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, שם, עמ' 112. לעניין זיהוי וארי עדה כנחל עירון והצעה להוסיף את השם 'עירון' לכל יישוב המוקם בוואדי עדה ראה: סקירה של אריכא ליישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 146. לעניין קביעת השם לקבוצת 'מסדה' ראה: מכתב אריכא אל ברור מיום 27.8.37, שם, עמ' 227. לעניין השם 'צורן' ראה: סקירה של אריכא ליישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ט, שם, עמ' 273. על חוות-דעתו של פרס, ולפיה א-טייבה שבעמק יזרעאל היא העיר המקראית 'חפרים', ראה: מכתב אריכא אל ברור מיום 22.6.39, שם, עמ' 287-289. לעניין זיהוי 'ח'רבת מעסוב' כעיר העברית ההיסטורית 'פי מצובה' ראה: מכתב אריכא אל ברור מיום 26.3.40, שם, עמ' 252. לעניין טענתו של וילנאי כי 'בית-עפה' שם ישוב קבוצת 'גגבה', היא היישוב המקראי 'בית לעפרה' ראה: סקירה של אריכא ליישיבה השנייה של ועדת השמות לשנת ת"ש, שם, עמ' 322.

ועתיקותיה,⁶¹ הזמינה חוות-דעת של מומחים⁶² ופנתה למתיישבים בבקשה לברר מה שמותיהן הערביים של חלקות הקרקע שבסביבתם והאם בסביבת יישובם (בהיקף של 3 ק"מ) מצויים תלים העשויים לרמז על קיומו של מקום היסטורי ולסייע בזיהויו. את פנייתה זו נימקה הוועדה בכך ש'שם התל, הכתיב והקריא בערבית מורים בהרבה מקרים על שם עיברי היסטורי שנשתמר (אם גם נשתבש) כפי הערכים ויכולים לשמש סימוכין לחירוש השם ההיסטורי'.⁶³ יש לציין כי לחבלים ולמועצות אזוריות נטתה הוועדה להעניק את שמות שבטי ישראל שהתנחלו באותו חבל.⁶⁴ כך נקבע למועצה המקומית 'אזור אפרים' השם 'המועצה המקומית חבל מנשה', יען כי 'אזור מועצתכם כלול בתחומי החבל שנפל בחלקו של חצי שבט מנשה בעבר הירדן מערבה בתקופת חלוקת הארץ בימי יהושע בן נון'.⁶⁵ יש לציין כי לא תמיד היו חברי הוועדה תמימי דעים בקשר לזהות היישובים, וההכרעות התקבלו על-פי רעת הרוב, או פה אחד - כאשר חברים שוכנעו שהזיהוי שהציעו לא הוכח כל צורכו.⁶⁶

לעתים דווקא לא היו חברי הוועדה מעוניינים לזהות את השם ההיסטורי ולהחיותו - אם בשל הקשריו השליליים ואם מסיבות סמליות-פוליטיות. כזה היה המקרה של סדום אשר לשפת ים המלח; את השם 'סדום' העניקו למקום בזמנו עוכדי מפעל ים המלח.

61. על עבודתו המפורטת של ב' מיזלר בשרון בשנת 1933, שבעקבותיה קבע בין השאר כי שמה ההיסטורי של סביבת וארי אל-חורית' הוא 'ארץ חפר', ראה: חוות-דעת מיום 2.11.32, שם, עמ' 77-79; דו"ח על סיור מדעי בשרון התיכוני מאת בנימין מיזלר, סיון תרצ"ג, שם, עמ' 81-110; סקירה של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, שם, עמ' 126. על עבודת שביצע מיזלר ב-1943 לשם איתור מקומות היסטוריים בגליל העליון, בגליל התחתון, בעמק בית-שאן, בשומרון ובדרום ראה: מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 18.3.43, שם, עמ' 355; סקירתו של מיזלר על ביקורו ביישובים החדשים על אדמת הקק"ל, אפריל 1943, שם, עמ' 356-358; סקירה של אריכא לישיבת ועדת השמות של הקק"ל ביום 20.6.44, שם, עמ' 368.
62. בעניין 'שריד' ראה, למשל: פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום י"א כסלו תרפ"ח, שם, עמ' 11-12. בעניין 'בית-שערים' ראה: פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום 18.3.28, עמ' 21-22. בעניין 'גבתון' ראה: סקירה של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 149. בעניין החיפוש אחר שם היסטורי למקום עלייתו של קיבוץ 'דודגס' בעמק בית-שאן ראה: מכתב אריכא אל ברור מיום 23.6.37, שם, עמ' 226; וראה גם: מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 15.12.41, שם, עמ' 343.
63. ראה: פרוטוקול ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום 18.3.28, שם, עמ' 23-24, וכן עמ' 43; סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות לשנת תרפ"ט, שם, עמ' 41-42; סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ז, שם, עמ' 33-34; סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, שם, עמ' 65; סקירה נוספת של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 178 - משם הציטוטים. כמו כן, לעניין קביעת שם לקבוצה שישבה ב'אל-חרס' ליד הרצליה, ראה: סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ו, שם, עמ' 206-207. וגם, לעניין קביעת שם לקבוצת 'מסד', ראה: תרשים תלים ששלחה קבוצת 'מסד' שבעמק בית-שאן לוועדת השמות, שם; מכתב אריכא אל ברור מיום 24.1.39, שם, עמ' 265-266.
64. מכתב אריכא אל המועצה המקומית 'אזור אפרים' מיום 9.1.46, שם, עמ' 342.
65. מכתב אריכא אל המועצה המקומית 'אזור אפרים' מיום 29.1.46, שם, עמ' 348.
66. פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום 18.3.28, שם, עמ' 23-24, 28-29, 31-33.

חברי ועדת השמות התנגדו לו בשל הקשריו ההיסטוריים השליליים, ובכך גם אימצו את עמדתה של הרבנות הראשית בתל-אביב, שביקשה מהנהלת הקק"ל למחוק שם זה. בנימוקיה כתבה הרבנות: 'סדום אשר הוא בתנ"ך סמל הרשע, שחיתות המידות והעוול החברותי, סדום, שהיא אפילו בספרות הלועזית שם נרדף לטומאה [...] אינה יכולה לשמש שם וכינוי למושבה של יהודים בארץ ישראל, ויש להמיר תיכף ומיד שם מכוער זה מפניו ומפי בנינו'.⁶⁷ וברוור הוסיף וטען:

[...] עמדו בעמק השדים שבדרום ים המלח ו'חדשו' את השם המכוער סדום, מבלי להתיעץ במומחים ומבלי לשים לב למחאות מצרדים שונים. על מקומה של סדום יש ספרות שלמה, ואם אמנם הדעה נוטה שבדרום היתה, אין להחליט עדיין בודאות [...] המדע עדיין לא קבע את מקומה של סדום - ולא לפועלים העושים את מלאכתם כאמונה להכניס את ראשם בין ההרים. כשיקבע השם במקומו ספק גדול אם ראוייה היא סדום, שהיתה לשם נרדף לכל מיני תועבות בשפתנו וכשפות לועזיות רבות, שנחדשנה. לא לסדום ועמורה התעגעענו בימי גלותנו [...]'.⁶⁸

מסיבות סמליות ופוליטיות נדחתה גם הצעתו של וילנאי להעניק את השם 'כפר דן' לארגון המושבי 'מעש' (לימים כפר או"ר) ששכן בחיריה. ההצעה נומקה בכך שהסביבה היא סביבתו ההיסטורית של שבט דן. אוסישקין דחה את ההצעה בטענה כי על-פי הביטוי שהיה שגור 'מדין ועד באר-שבע', המציין את גבולות ארץ-ישראל, 'אנו מצמצמים ומצרים את גבול הארץ', שהרי הכוונה בביטוי זה היא לאותו חלק של שבט דן שהלך והתיישב בצפון, בקרבת הבניאס.⁶⁹ מאותה סיבה דחה אוסישקין את הצעת תושבי השכונות שבסביבת שכונת בורוכוב, שעמדו להתאחד ולהקים מועצה משותפת, להיקרא בשם 'דן': 'קביעת השם "דן", טען אוסישקין, 'אם לכשעצמו ואם בצירוף מלת-לואי לישוב אחד וביחוד לגוש של ישובים, במקום אחר, מחוץ לחבל דן שבקצה הצפוני של תחומי ארץ ישראל - יהא בה משום צמצום גבולות הארץ ומעוט הדמות של ארץ ישראל הגדולה - מדין (בצפון) ועד באר שבע (בדרום). דבר כזה הוא בלתי רצוי עד מאד מבחינה מדינית-לאומית'.⁷⁰

67. מכתב הרבנות הראשית אל הנהלת הקק"ל מיום 30.11.39, שם, עמ' 305. וראה גם: מכתב אריכא אל הרבנות הראשית מיום 30.11.39, שם, עמ' 306; מכתב חברת האשלג אל הרבנות הראשית מיום 1.10.39, שם, עמ' 307; מכתב נובומייסקי אל הקק"ל מיום 11.10.39, שם, עמ' 308.

68. א' ברוור, 'למען השם ההסטורי', הארץ, א' סיוון תש"א.

69. סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של הקק"ל בשנת תרצ"ד, אוה"ה, עמ' 136.

70. מכתב אריכא אל ברוור מיום 6.7.41, שם, עמ' 338; מכתב אריכא אל ועד האיחוד של שבע השכונות שמסביב לשכונת בורוכוב, 15.6.41, שם, עמ' 339 - משם הציטוט.

מקומם של הנהלת הקק"ל והדירקטוריון שלה בדיוניה של ועדת השמות ובהחלטותיה

להנהלת הקק"ל ולדירקטוריון נועד מקום נכבד בדיוניה ובהחלטותיה של ועדת השמות בעניין שמות היישובים, ובמיוחד בדיונים ובהחלטות שנעו ליישובים שנקראו על שמות אישים. במקרים מסוימים ביקשה גם ההנהלה הציונית להשפיע על תהליך קבלת ההחלטות. שלושת הגופים ביקשו מהוועדה להעניק שמות ליישובים (בדרך-כלל שמות אישים) אם לכבודה של אישיות מסוימת או לשם הנצחתה, אם לשם מילוי הבטחות שהבטיחו לגורמים שונים בתמורה לתרומה שהועברה לקק"ל או לשם קידום איסופן של תרומות, ואם על רקע לחצים שהפעילו ארגונים ומוסדות שונים על הקק"ל כדי שזו תשפיע על ועדת השמות לבחור שמות שבהם היה לאותם ארגונים עניין מיוחד.

כפר יהושע, שנקרא על שם יהושע חנקין במלאות לו שישים שנה, היה השם הראשון שקבע דירקטוריון הקק"ל כאות הערכה לאישיות – החלטה שאימצה ועדת השמות במהלך 1927.⁷¹ בשנים שלאחר מכן פנו הנהלת הקק"ל, הדירקטוריון וההנהלה הציונית אל הוועדה וביקשו ממנה לאשר שמות נוספים כביטוי להערכת אישים. כך, ב-1931, לבקשת ההנהלה הציונית, נקבע שם היישוב 'רמת-דוד' על שמו של דוד לוי ג'ורג'. בקיץ 1933 ביקש הדירקטוריון מוועדת השמות לקבוע שם יישוב לזכרו של חיים ארלוזורוב, שנרצח באותה שנה.⁷² בדיוק באותה עת החליט הקונגרס הציוני ה"ח על הקמת 'כפר אוסישקין', במלאות שבעים שנה לאיש. אוסישקין ביקש שהכפר שיישא את שמו יהיה בסביבות ירושלים, אך מאחר שבאותן שנים התקשתה הקק"ל לרכוש קרקעות בסביבות ירושלים, החליטו הנהלת הקק"ל והנהלת הסוכנות ב-1939 על מתן השם 'מצודת מנחם אוסישקין' לחבל ארץ מיוחד בגליל העליון המזרחי. בעקבות זאת החליטה ועדת השמות להעניק את השם 'מצודת אוסישקין' לשישה יישובים שאמורים היו לקום בגליל העליון ('מצודת אוסישקין א'-ו').⁷³

בתחילת 1934 נענתה ועדת השמות לבקשתן של ההנהלה הציונית והקק"ל והנציחה בשם 'קריית מוצקין' את מי שעמד בראש הוועד הפועל הציוני הגדול – יהודה לייב מוצקין. ב-1943, ביוזמתו של אברהם גרנובסקי, מראשי הקק"ל, החליטה ועדת השמות להעניק לאחר היישובים באזור החולה שם לזכרו של נחמיה דה לימה ('שרה-נחמיה').

71. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 20.1.27, אצ"מ 10 KKL; פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום י"א כסלו תרפ"ח, אוה"ה, עמ' 6.

72. מכתב אריכא אל ברור מיום 6.7.33, אוה"ה, עמ' 11; מכתב אריכא אל ברור מיום 23.7.33, שם, עמ' 131.

73. מכתב אריכא אל מערכות העיתונים מתמוז תרצ"ט בעניין פרסום השם 'מצודות אוסישקין', אוה"ה, עמ' 297. וראה גם: מכתבו של י' בן-צבי אל אוסישקין, שבו הוא מותח ביקורת קשה על ההחלטה בדבר השם 'מצודות אוסישקין', שם, עמ' 298-299, ובהרחבה להלן; סקירה של אריכא לקראת ישיבת ועדת השמות של הקק"ל, כ"ט סיון תש"ד, שם, עמ' 370; תוספת לסקירה לישיבת ועדת השמות של הקק"ל, 19.8.45, שם, עמ' 376.

בזמנו היה דה לימה מראשי הקק"ל, וגרנובסקי נמנה עם מקורביו.⁷⁴ באפריל 1945 ביקש הדירקטוריון כי ועדת השמות תעניק ליישובים חקלאיים שמות לזכר מקס נורדוי (לימים 'נורדיה') ולזכרם של אחד העם ויחיאל צ'לנוב. באותה הזדמנות ביקש הרב ברלין, חבר דירקטוריון הקק"ל, 'לקחת את השם "גן שמואל" לזכרו של הרב שמואל מוהילבר ז"ל מנקודת הישוב הנושאת שם זה כיום ועל רקע חילול שבת ואכילת מאכלות אסורים, י"כ ולהעבירו לנקודת ישוב דתית'.⁷⁵ ואולם, מבוקשו לא ניתן לו. חודשים אחרים לאחר מכן אישרה ועדת השמות את השם 'כפר קיש' בגליל התחתון, זאת לבקשת דירקטוריון הקק"ל להנציח את זכרו של הקולונל פרדריך הרמן קיש, שעמד בזמנו בראש ההנהלה הציונית בארץ-ישראל ונמנה עם חברי דירקטוריון הקק"ל.⁷⁶ בתחילת 1946 החליט הדירקטוריון כי לקראת מלאות חמישים שנה להופעת הספר מדינת היהודים יונצח שמו של הרצל ב'חבל-ארץ - שיכיל גוש של יישובים על אדמת הלאום'. לימים הוחלט כי חבל הארץ שבסביבות רביבים שבנגב הוא שישא את שמו של הרצל.⁷⁷ בקיץ 1947 החליט הדירקטוריון לקרוא את שמו של יישוב חקלאי גדול בנגב על שמו של וייצמן.⁷⁸

כאמור, גופים וארגונים שונים ניסו להשפיע על הקק"ל כדי שזו תדחק בוועדת השמות להנציח בשמות היישובים אישים שהיו מקורבים לאותם גופים וארגונים. במחצית הראשונה של 1940 פנתה המזכירות העליונה של 'ההסתדרות העולמית של הנוער הציוני והחלוץ הכללי הציוני' לאוסישקין בבקשה להנציח את שמו של משה גליקסון ביישוב חדש של התנועה, הגם שזה לא הוקם על אדמות הקק"ל אלא על אדמות פיק"א בשומרון. אוסישקין וועדת השמות נענו לבקשה, ושמו של גליקסון הונצח בשם היישוב 'כפר גליקסון'.⁷⁹ באותו זמן פנה לקק"ל הוועד הפועל של 'ארגון העובדים הציונים הכלליים' בבקשה להנציח את שמו של הר"ר אפרים (פישל) רוטנשטריין ולקרוא על שמו את השכונה הראשונה של הארגון. בעקבות זאת המליץ אוסישקין לוועדת השמות לקרוא לשכונה החדשה, שהוקמה ליד רחובות, בשם 'שכונת אפרים'.⁸⁰ בתחילת 1942 פנתה הלשכה הארצית של הקק"ל בדרום אמריקה אל הלשכה הראשית

74. מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 29.3.43, שם, עמ' 359.

75. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 24.4.45, אצ"מ 10 KKL. עור ב-1943 ביקשה הנהלת הקק"ל מוועדת השמות לקרוא יישוב על שמו של צ'לנוב, ובכך להוציא לפועל החלטה שקיבל בעניין זה הוועד הפועל הציוני המצומצם עור בשנת 1918, לאחר פטירתו של צ'לנוב. על כך ראה: מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 18.3.43, אה"ה, עמ' 354.

76. סקירה של אריכא לישיבת ועדת השמות מיום 11.6.45, שם, עמ' 379-380.

77. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 2.6.47, אצ"מ 10 KKL.

78. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 29.7.47, שם. על אודות קריאת שמות על שם אישים נוספים ראה: תזכירו של אריכא מיום 19.9.40, אצ"מ 5/11813 KKL; תזכירו של אפשטיין מיום 12.7.40, שם; 'שמות ליישובים' מתמוז ת"ש, שם; מכתב אריכא אל הוועד הכלכלי האמריקני לארץ-ישראל מיום 31.3.40, שם.

79. סקירה נוספת של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת ת"ש, אה"ה, עמ' 333.

80. שם, עמ' 333-335.

של הקק"ל בארץ וביקשה לקרוא לאחד היישובים על שמו של פרץ סמולנסקין. הנהלת הקק"ל העבירה את הבקשה לוועדת השמות.⁸¹ בסוף אותה שנה פנה לקק"ל הוועד הפועל הארצי של 'ברית הציונים הכלליים' וביקש לקרוא שם יישוב על שמו של זלמן דוד לבונטין, ממייסדי ראשון-לציון ומי שהקים ב-1903 את סניף אפ"ק ביפו. הדירקטוריון המליץ לוועדת השמות למלא את הבקשה.⁸² באפריל 1943 פנה המרכז העולמי של 'המזרחי' אל הקק"ל וביקש להנציח את שמו של הרב יצחק ניסנבוים בשם שיינתן לאחד היישובים החדשים של הפועל-המזרחי. גם את הבקשה הזאת המליץ הדירקטוריון למלא. לימים הונצח שם הרב בשם הקיבוץ 'בארות-יצחק' שבנגב.⁸³ שנתיים לאחר מכן פנתה אל הקק"ל ההסתדרות הציונית בקנדה וביקשה לקבוע שם יישוב לזכרו של אהרן פריימן, מי שעמד בראש ציוני קנדה ובשנת 1927 אף סייע רבות לאוסישקין לגייס את ההון שהיה נחוץ לרכישת עמק חפר. בעקבות הבקשה הנציחה ועדת השמות את שמו של פריימן בשם המושב 'ביתן-אהרן' שבשרון.⁸⁴

השפעתה של הקק"ל על ועדת השמות בתהליך קביעת שמות יישובים על שם אישים (ובמקרה אחד אף על שם מוסד) בלטה במיוחד בתחום 'עסקי התרומות'; שהרי בלא כל קשר לפעילותה של ועדת השמות התחייבה הקק"ל לקבוע שמות יישובים על שם אישים בתמורה לתרומתם או במטרה לקדם מפעלי התרמה במקומות שונים. אוראז נתבקשה ועדת השמות להוציא לפועל את התחייבויות הקק"ל או 'לשתף פעולה' עם הקק"ל כעצם מתן השם המבוקש כדי לקדם את מבצעי ההתרמות.⁸⁵ 'מחירו' של שם לא היה מוחלט וקבוע, אך דובר בסכומים נכבדים. ואכן, בתגובה להצעה לקרוא ליישוב בשם מסוים בעקבות תרומה בסך 2,200 לא"י הרגיש גרנובסקי: '[...] קריאת שמות ליישובים הוא דבר רציני ואחראי ואין לקרוא ישוב על שם תורם שסכום תרומתו הוא 2,200 לא"י. לפני זמן מה תרמה גב' אחת מאנגליה 12,000 לא"י וגם במקרה זה היתה התנגדות נמרצה לכך שישוּב יקרא על שמה. אין הקק"ל יכולה לסתור בשמות ליישובים [...]'.⁸⁶

השם הראשון שהוענק בתמורה לתרומה היה 'כפר יחזקאל'. את השם העניק

81. מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 15.1.42, שם.
82. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 24.12.42, אצ"מ 10 KKL; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 18.3.43, אוה"ה, עמ' 354.
83. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 29.4.43, אצ"מ 10 KKL.
84. סקירה של אריכא לישיבת ועדת השמות של הקק"ל, 4.4.46, אוה"ה, עמ' 379-378; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל, 11.4.46, שם, עמ' 405.
85. אופייני הוא מכתבו של יוסף ויץ לחברת 'ניר', אשר נכתב על רקע התנגדותה לקביעת שם מקום מסוים על שמו של אדם מסוים. וכך הרגיש ויץ, בין היתר: 'עליכם לדעת שרצונם של תורמים מסוימים בנוגע לנתינת שמות כזכר הוא אחר האמצעים לקבלת תרומות פחות או יותר גדולות המוקדשות לקניית קרקע שבה אתם מעוניינים ולא יתכן שאתם תדרשו תחילה את הקרקע ואחר כך תקשו עלינו את העבודה לאסוף האמצעים לשם כך'. על כך ראה: מכתב ויץ אל חברת 'ניר' מיום 13.11.36, אצ"מ 5/8767 KKL.
86. מכתב גרנובסקי אל מ' דה שליט מיום 26.6.38, אצ"מ 5/10473 KKL.

דירקטוריון הקק"ל בתחילת 1922, באותה ישיבה שבה החליט על הקמתה של ועדת השמות. בהעניקו שם זה נענה הדירקטוריון למשאלתו של תורם אלמוני, שתרם לקק"ל כ-63 אלף לא"י לשם רכישת קרקעות הכפר והשבחתן, ובתמורה ביקש להנציח את שמו של אחיו, יחזקאל ששון מבגדד.⁸⁷ ב-1933 אישרה ועדת השמות את בקשתה של הנהלת הקק"ל לקבוע את השם 'כפר מרמורק' למושב התימנים שליד רחובות, זאת לאחר שהקק"ל התחייבה לפני ציוני צדפת להנציח את שמו של ד"ר אלכסנדר מרמורק בתמורה לתרומה כספית שהעבירו לה לצורך רכישת קרקעות.⁸⁸ שנה לאחר מכן קבעה ועדת השמות את שם היישוב 'רמת-יוחנן' לכבוד יוחנן סמוטס, ממנהיגי דרום אפריקה, שסייע בהשגת הצהרת בלפור (בתחילה אמור היה שם זה להינתן ליישוב שלימים נקרא 'רמת-הכובש', אך לבסוף ניתן לקיבוץ שמקום מושבו במפרץ חיפה).⁸⁹ השם הוענק על רקע התחייבות שניתנה בזמנו ליהודי דרום-אפריקה, שתרומותיהם סייעו לקק"ל בגאולת קרקעות.⁹⁰ כעבור שלוש שנים, בשנת 1937, אישרה ועדת השמות את בקשת ההסתדרות הציונית בדרום-אפריקה לקרוא לקיבוץ 'תל-עמל' על שמו של דוד וולפסון, זאת על רקע מפעלי איסוף הכספים שארגנה ההסתדרות הציונית בדרום-אפריקה ושאפשרו את עליית תל-עמל על הקרקע. לימים הוענק לקיבוץ השם 'ניר-דוד'.⁹¹

שנה לאחר מכן, בסוף 1938, ביקשה הנהלת הקק"ל מוועדת השמות לאשר את הענקת השם 'בני-ברית' ליישובו של ארגון 'מולדת', שקם על אדמות א-טייבה שבגליל התחתון. מקורה של בקשה זו היה בהתחייבות שמסרה הקק"ל למסדר היהודי-אמריקני 'בני-ברית', שתרומתו אפשרה את רכישת הקרקע. עתה ניצבה ועדת השמות לפני דילמה, שכן על-פי חוות-דעת שהעביר לארגון 'מולדת' הארכאולוג אליעזר סוקניק, אין כל ספק בדבר, כי א-טייבה עומד במקום עפרה העתיקה, עיר מולדתו וקבורתו של אחד השופטים הגבורים גדעון'. על רקע זה סירב הארגון לקבל את השם 'בני-ברית' ותבע, בהסתמכו גם על עקרונות הקק"ל בקביעת שמות, כי יוענק לו השם 'עפרה'.⁹² (יש לציין

87. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 23.2.22, אצ"מ 10 KKL; הקק"ל, דין וחשבון (ולעיל, הערה 10); אריכא, גאלת השמות, עמ' 50. ייתכן שהנהלת הקק"ל עמדה גם מאחורי קביעת השם 'כפר כרוך' בסוף 1927, אף שבחומר הארכיוני הקיים מצוין כי את השם בחרו המתיישבים עצמם לכבודו של ברוך כהנא, אשר תרם את כל הוננו לקק"ל עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, ותרומתו אפשרה את הקמתה של כ"שמן.

88. סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, אוה"ה, עמ' 61; סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, שם, עמ' 113.

89. אריכא גאלת השמות, עמ' 42, 43; סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, אוה"ה, עמ' 138-139.

90. שם.

91. סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות לשנת תרצ"ז, אוה"ה; מכתב אריכא אל ברוור מיום 12.9.37, שם; שמות היישובים החקלאיים אשר נוסדו על אדמות הקק"ל בשנים תרצ"ז-תרצ"ח, שם, עמ' 224.

92. סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות לשנת תרצ"ח, שם, עמ' 236; מכתב אריכא אל ברוור מיום 15.3.39, שם, עמ' 269; מכתב סוקניק אל מזכירות ארגון מולדת מיום 20.7.38, שם, עמ' 271 - משם הציטוט; מכתב גבריאלי מוצקין מארגון מולדת אל ועדת השמות מיום 25.7.38, שם, עמ' 270.

כי חבר ועדת השמות ישעיהו פרס חלק על זיהויו של סוקניק ונטה לקבוע שא-טייבה היא העיר 'חפרים' המקראית, ולא 'עפרה'⁹³. ואולם, בניגוד לעקרונות שהנחו את הקק"ל בקביעת שמות, החליטה ועדת השמות ב-1939 'לקבוע למושב של ארגון מולדת את השם "בני ברית" לקיום הבטחתה של הנהלת הקק"ל כלפי המסדר "בני ברית" באמריקה'.⁹⁴ די בדברים אלה כדי להעיד על מידת השפעתה של הקק"ל על ועדת השמות.

באותה שנה אישרה ועדת השמות את בקשת הנהלת הקק"ל לקרוא למושב הפועלים שליד רחובות בשם 'חבצלת'. שם זה היה שמה העברי של לילי פיצג'ראלד, שתרומתה אפשרה את רכישת שטח השכונה, והקק"ל התחייבה בתמורה 'לקרוא לשכונת פועלים זו בשם "שכונת חבצלת"'.⁹⁵ באותה שנה אישרה ועדת השמות גם את שם היישוב 'כפר מסריק' במפרץ חיפה, לזכרו של תומס מסריק, מחסידי אומות העולם ונשיאה הראשון של צ'כוסלובקיה. בכך מולאה 'ההתחייבות שניתנה בשעתה על ידי ההסתדרות הציונית בצ'כוסלובקיה'.⁹⁶

בתחילת 1942 נערך דיון עקרוני בדירקטוריון הקק"ל בעקבות הצעתו של שליח הקק"ל לארגנטינה, נתן ביסטרצקי, לקבוע שם יישוב על שמו של ברנרדינו ריבידביה - מהאישים החשובים בהיסטוריה של ארגנטינה. רק בדרך זו, סבר ביסטרצקי, ניתן יהיה לקיים מגבית של ממש לטובת הקק"ל בארגנטינה, שם התמעטו מאוד הכנסות המוסד באותה תקופה. גרנובסקי ושאר חברי הנהלת הקק"ל, שלנגד עיניהם עמד השיקול הכלכלי, תמכו בהצעה. לעומתם חששו חברי הדירקטוריון הרב ברלין ופרופ' וילקנסקי 'להלעז את ארץ ישראל - להציף אותה בשמות ישובים לועזיים'. וילקנסקי אף סבר שוועדת השמות לא תאשר את השם המוצע. ואולם, אף-על-פי-כן החליט הדירקטוריון ברוב קולות לקבל את הצעתו של ביסטרצקי ולערוך מגבית בארגנטינה תחת הססמה: 'אוסף חמישים אלף ליש"ט במשך שלוש שנים לגאולת שטח אדמה בארץ ישראל ליסוד ישוב ע"ש סניור ברנרדינו ריבידביה'. דומה כי קבלת החלטה שכזו על-אף התנגדותו של יושב-ראש ועדת השמות, וילקנסקי, יש בה כדי לבטא את מידת בטחונו של הדירקטוריון בכוחו להשפיע על החלטותיה של ועדת השמות. ואכן, באותה ישיבה טען גרנובסקי כי 'בנוגע לשמות זכרון לישובים על אדמת הקק"ל יש עד כה לדירקטוריון של הקק"ל הזכות להחליט'.⁹⁷ אמנם 'זכות' זו מעולם לא עוגנה רשמית, אך

93. מכתב אריכא אל ברור מיום 22.6.39, שם, עמ' 287-289.

94. סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת תרצ"ט, שם, עמ' 294.

95. סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של הקק"ל בשנת תרצ"ט, שם, עמ' 272.

96. סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת תרצ"ט, שם, עמ' 293; סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת ת"ש, שם, עמ' 324-325 - משם הציטוט.

97. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 20.1.42, אצ"מ 10 KKL. נוסף כי באפריל 1945 הכריז הדירקטוריון על מפעל איסוף כספים בסך מיליון דולר בארצות-הברית לשם רכישת שטח אדמה והקמת יישוב חקלאי על שמו של רוזוולט. בהצבעה על קביעת שם זה נמנע הרב ברלין, ככל הנראה מהטעם של 'לא להלעז את ארץ-ישראל'. על כך ראה: פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 24.4.45, אצ"מ 10 KKL.

מקורה היה ככל הנראה כמסורת היענותה של ועדת השמות לבקשות הקק"ל במקרים שבהם הפנתה אליה זו האחרונה בקשות כאלה. עם זאת, אף שלא נמצא מקור ארכיוני לכך, נראה שוועדת השמות לא אישרה את הבקשה, וזאת לנוכח עמדתו הנחרצת של וילקנסקי. מכל מקום, בסופו של דבר לא נקרא כל יישוב על שמו של ברנרדינו ריבדיבה.⁹⁸ יש לציין כי בקשה נוספת של הקק"ל להעניק ליישוב שם הקשור לארגנטינה - את השם 'כפר ארגנטינה' - נדחתה גם היא בוועדת השמות. מדובר היה בהסכם - ככל הנראה מ-1944 - בין יהדות ארגנטינה לקק"ל, שעניינו איסוף כספים לרכישת קרקעות ליישוב שיישא שם זה. כוונת הקק"ל היתה להעניק את השם ליישוב בדרום, אך ועדת השמות רחתה את הבקשה 'כדי לא לתת מקום ליהודי ארצות אחרות לבוא בדרישות דומות לקבוע שמות ליישובים בארץ על שמות ארצות מגוריהם'.⁹⁹ עוד נציין כי ב-1942 אישרה ועדת השמות את בקשת הנהלת הקק"ל לקבוע שם יישוב על שמו של ליאון בלוס. הבקשה אושרה על רקע התחייבות שמסרה הנהלת הקק"ל ללשכת הקק"ל בניו-יורק, לאחר שזו העבירה לה תרומות לרכישת קרקעות לצורך הקמת יישוב שיישא את שמו של בלוס. לימים נקבע השם 'כפר בלוס' לאחר הקיבוצים שהוקמו בעמק החולה.¹⁰⁰

בקיץ 1944 אישרה ועדת השמות עקרונית את בקשת הנהלת הקק"ל לקבוע את השם 'בית-הלוי' למושב יוצאי הבלקן בעמק חפר, לזכרו של רבי יהודה הלוי. הבקשה אושרה על רקע התחייבותה של הקק"ל ליהדות הספרדית בארגנטינה, אשר תרמה לקק"ל ולקרן היסוד כספים לרכישת הקרקע ולהקמת היישוב.¹⁰¹ בסוף אותה שנה אישר הדירקטוריון את מילוי התחייבותה של הנהלת הקק"ל ליהודי אוסטרליה - לקבוע שם יישוב על שמו של המצביא היהודי האוסטרלי יוחנן מונש - זאת בתמורה לתרומה בסך 50 אלף לא"י שהעבירו יהודי אוסטרליה לקק"ל. בעקבות התחייבותם זו של הנהלת הקק"ל והדירקטוריון העניקה ועדת השמות ב-1945 את השם 'כפר מונש' ליישוב בשרון, לזכרו של המצביא הרגול.¹⁰² בסופה של אותה שנה נקבע השם 'משואות-יצחק' לכבוד רבה הראשי של ארץ-ישראל, הרב יצחק הרצוג. גם במקרה זה היתה קביעת השם קשורה בהתחייבות הקק"ל, הפעם לאנשי תנועת 'המורח' בארצות-הברית, שפעלו שם

98. וראה גם: מכתב גודליק אל אזרחי, ללא תאריך, אצ"מ 5/3297; KKL; מכתב לשכת הקק"ל בארגנטינה אל לשכת הקק"ל בירושלים מיום 13.8.41, שם.

99. סדר היום של ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום 5.7.44, אוה"ה, עמ' 374; סקירה של אריכא לקראת ישיבת ועדת השמות של הקק"ל מיום 11.6.45, שם, עמ' 377.

100. מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 11.1.42, שם, עמ' 350; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות של הקק"ל מיום 25.10.43, שם, עמ' 360.

101. תוספת לסקירה לישיבת ועדת השמות של הקק"ל, 19.8.45, אוה"ה, עמ' 376; סקירה של אריכא לישיבת ועדת השמות של הקק"ל, 4.4.46, שם, עמ' 368.

102. פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 19.12.44, אצ"מ 10 KKL; סקירה של אריכא לישיבת ועדת השמות, 11.6.45, אוה"ה, עמ' 379.

לגיוס תרומות למענה.¹⁰³ כעבור פחות משנתיים, ב-1947, אישרה ועדת השמות את מתן השם 'נאות-מרדכי' לאחד הקיבוצים בעמק החולה, לזכרו של מרדכי רוזובסקי, ממנהיגי התנועה הציונית בארגנטינה ויושב-ראש דירקטוריון הקק"ל שם. גם אישורו של שם זה היה קשור בהתחייבות הקק"ל, שניתנה על רקע מפעל איסוף כספים שאורגן למענה בארגנטינה.¹⁰⁴ באותה שנה אושרה גם קביעת שם יישוב לזכרו של ברוך גורדון, יושב-ראש ההסתדרות הציונית בדרום-אפריקה, אשר הוריש את כל רכושו לקק"ל. ציוני דרום-אפריקה שישבו בארץ ביקשו להנציח את שמו בשם 'כפר גורדון', אך שם זה נדחה ותחתיו התקבל השם 'מעין-ברוך'.¹⁰⁵

הדוגמאות הרבות שהובאו לעיל מלמדות לא רק על מידת השפעתה של הקק"ל על ועדת השמות, אלא גם על העובדה שלא בהכרח נשמר תמיד עקרון השם העברי שאמור היה להנחות את ועדת השמות בקביעת שמות המקומות. כך נכללו בשמות יישובים שמות משפחה 'גלותיים' של אישים יהודים ואף שמות משפחה של לא-יהודים. מציאות זו היא שעמדה, בין היתר, ברקע הביקורת שמתח הארכאולוג נחמן אביגר על ועדת השמות, ביקורת שהתפרסמה בעיתון דבר באפריל 1946. בין היתר כתב אביגר:

יש ושם לוועי לובש צורה עברית נאה ואין אנו מרגישים עוד כוזרותו. למשל 'הרצליה'. אך ברוב המקרים מתנוססים השמות הלוועיים בגלוי ובגאווה מעל המפה. צאו וראו: מצודת אוסישקין, שכונת בורוכוב, קרית ביאליק, כפר בלום, כפר ברנדיס, גבעת ברנר, כפר גליקסון, כפר הס, שדה וארבורג, כפר פליקס וארבורג, כפר ויתקין, רמת תיומקין, כפר נתן לאסקי, תל מונר, קרית מוצקין, כפר מאסריק, כפר מרמורק, כפר פינס, כפר רופין. אין הרשימה מתיימרת להיות מלאה כלל וכלל. מה כאן לפנינו מפה של ארץ עברית או קיר משובץ לוחות מזכרת כאחד הכוללים? יודגש עוד פעם; יקרים לנו מאד כל השמות הללו; אבל אנה נגיע במנהג זה ואנו רק בראשית התישבותנו [...] הן אין זה סוד כי יש ונקודה ישובית צעירה נאלצת לותר על שמה העברי, שהורגלנו לו זה כבר לטובת שם לוועי, שהמוסדות מטילים אותו עליה. המקרים האחרונים ביותר - 'מסד' שנוסדה לפני שש שנים וקיבלה לא מוזמן את השם 'כפר רופין' ו'נעמה' שהפכה פתאום והיתה ל'כפר בלום' [...] ¹⁰⁶

עם זאת, חשוב לציין כי קביעת שמות יישובים שבהם נכלל שמם הפרטי של אישים -

103. י' כץ, 'משואות יצחק' - השם הזמני שנשאר קבוע, גושפנקא, 8 (דצמבר 1987), עמ' 16-17. מעניין לציין כי בין הצעות השם שהועלו היה 'כפר הרב הרצוג'; אך הרב ברלין, נאמן לשיטתו, התנגד לכך: 'בעיני לא נראה הדבר בשם שהתנגדתי ועדיין אני מתנגד לכל שם הנקרא והוא איננו עברי, בין בעיר ובין כמושבה'. על כך ראה שם.

104. סקירה של ארכיא לישיבת ועדת השמות, 28.7.47, ארה"ה, עמ' 420.

105. שם, עמ' 420-421.

106. נ' אביגר, 'על שמות יישובינו', דבר, 26 באפריל 1946.

יהודים ולא־יהודים כאחד - הפחיתה מאוד את מספר השמות הלועזיים שעשויים היו להיקבע כשמות יישובים.¹⁰⁷

אך מתברר כי לא רק עקרון השם העברי נזנח לעתים. במקרה של 'בני־ברית', ולמעשה אף במקרה של 'מצודת אוסישקין', לא נשמר גם עקרון השם ההיסטורי. ואכן, יצחק בן־צבי מחה על כך שחברי ועדת השמות נכנעו לתכתיבים במקום להכריע 'לפי מיתב מצפונם' ולהעניק למקום שנקרא 'מצודת אוסישקין א' את השם 'דפנה', כשמו ההיסטורי. הוא האשים את מזכירות ועדת השמות בכך שנמנעה מלהעביר לחברי ועדת השמות את תזכירו על אודות זיהויה של דפנה ההיסטורית (ואולי אף רמז בכך על תפקידו 'הכפול' של אריכא, המשמש מזכיר ועדת השמות ולמעשה 'המוציא והמביא' של כל ענייניה, ובה־בעת, בתוקף תפקידו כמזכיר רירקטוריון הקק"ל, משמש 'משרתה' של צמרת הקק"ל) - והסיק כי 'חברי הוועדה לא היו מוכנים למדי בשאלה זו, ולא התייחסו בכובד ראש לדרישתי בדבר הקמת השם ההיסטורי דפנה על מכונן'. כנגד אלה שסברו שמקור השם 'דפנה' הוא יווני (טענה שעליה חלק) הוא התריס כי אפילו היה הרבר נכון, הרי מדובר בשם 'שהתאזרח בשפתינו במשך אלפים שנה. מלבד זה אם אנחנו כל כך זהירים בשם יוני לבלי לעלותו על נחלותינו, במה עולה עליו השם הרוסי "אויסישקין"'.¹⁰⁸ לימים אכן הוחלף שמה של 'מצודת אוסישקין א' בשם 'דפנה'. מתברר אפוא כי ועדת השמות התקשתה לעמוד בלחצי צמרת הקק"ל, ששיקוליה בקביעת השמות לא היו זהים בהכרח לאלו של ועדת השמות.

מקומם של המתיישבים בהליך קביעת השמות

על־פי נוהלי ועדת השמות יכלו המתיישבים להגיש לוועדה הצעות לשמות עוד בטרם התקיים הריון הראשון בעניינם. כמו כן, שמורה היתה להם הזכות להשיג את השגותיהם על השם שהציעה ועדת השמות גם לאחר שקיבלה 'הצעת החלטה' בנדון, ושומה היה עליה לשקול השגות אלו בכובד ראש כמסגרת מכלול שיקוליה בטרם קיבלה 'החלטה גמורה'. ואולם, תפיסת הוועדה היתה כי 'זכות החלטת ההכרעה שמורה לוועדת השמות'¹⁰⁹ ולה בלבד, והצהירה כי לא תתיר כרסום בסמכותה לטובת המתיישבים; אוסישקין טען כי 'ועדת השמות רק שומעת את דעת הישובים על הצעות השמות המוצעות על ידי הוועדה וגם מקבלת מהם הצעות שמות לעיון אולם אין זה מחייב את

107. כך 'דמת־דוד', 'עיר־דוד', 'שדה־נחום' (על שמו של סוקולוב), 'דמת־יוחנן'. וראה: תזכיר של אריכא מיום 19.9.40, אצ"מ KKL 5/11813; מכתב אריכא אל תחנת הניסיון מיום 2.3.30, אצ"מ KKL 5/4845.

108. מכתב בן־צבי אל אוסישקין מיום 5.7.39, אה"ה, עמ' 298-299.

109. מכתב הקק"ל בשמו של אוסישקין אל הרכ יחזקאל טאהב מיום 7.6.28, אצ"מ KKL 5/3297; סקירה של אריכא ליישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, אה"ה, עמ' 62; סקירה של אריכא ליישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 138; סקירה של אריכא ליישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 155-156; סקירה של אריכא מיום 4.4.46, שם, עמ' 403.

הועדה לקבל את דעות היישובים או את הצעות השמות המוצעות על ידי היישובים.¹¹⁰ גם אריכא נדרש לסוגיה בציינו כי '[...] ועדת השמות לא תוכל להכיר בשם שנקבע לנקודת היישוב הנדונה שלא בידיעת הועדה ולא בהסכמתה'.¹¹¹

בחנינה שיטתית של תגובות המתיישרים להצעות ההחלטה של ועדת השמות וגם להחלטות הגמורות שלה מגלה כי במקרים רבים היו למתיישרים השגות על הצעות אלה. לעתים קרובות דרשו המתיישרים שיישובם ייקרא בשם שהציעו הם, ובמקרים לא מעטים אף עמדו בסרבנות והעמידו את ועדת השמות לפני עובדות מוגמרות בלא שתוכל לאכוף עליהם את החלטותיה. ואכן, היו פעמים שבהם נכנעה ועדת השמות למתיישרים וקיבלה את עמדתם. להלן יתוארו כמה מן המקרים שבהם הביעו המתיישרים התנגדות להחלטות הועדה בשלבים השונים של הדיון בהן, ויסופר על תוצאות התנגדותם ועל השם שנקבע או התקבל בסופו של דבר.

אחת המחלוקות הראשונות שנתגלעו בין המתיישרים לבין ועדת השמות היתה המחלוקת בעניין שם המושב שלימים נקרא 'כפר חסידים'. ב-1928 הציעה הוועדה לקרוא למושב באחד מן השמות הבאים: 'מגדל-הארי', 'משכן-הארי', 'נווה-הארי', 'מעון-חסידים', 'נווה-חסידים' או 'קהל-חסידים'. שמות אלו לא היו מקובלים על קבוצת הרוב במושב - החסידים מיבלונה, שתבעו לקרוא למקום על שם חברתם, 'נחלת יעקב' (שנקראה על שם אביו של הרבי מיבלונה).¹¹² קבוצה אחרת במושב, החסידים מקוזניץ, שהיו חברים בחברת 'עבודת ישראל', עמדו על כך שייקבע 'שם כללי ומשותף למושב למען לא יקופח על ידי השם נחלת יעקב חלקה של עבודת ישראל ורבה בעלית החסידים והתיישבותם'. הם הציעו את השמות 'נחל קדומים' (כינוי התנ"כי של הקישון) או 'עמק ברכה', אך היו מוכנים לקבל כל שם כללי אחר, 'כי בוודאי שם כללי למושב יגרום הרבה לעשות סוף עם ההתפלגות במושב'.¹¹³ על רקע העמדות השונות והמחלוקות בתוך המושב חזרה בה הוועדה מהצעותיה הראשונות והחליטה לקרוא למקום 'כפר חסידים', 'המורה על מקורם של רוב חברי המושב'.¹¹⁴

בשנים 1930-1933 התגלעה מחלוקת חריפה במיוחד בין ועדת השמות לבין מועצת הפועלות ונציגות ויצ"ו בעניין קביעת שם למשק הפועלות שליד נס-ציונה (לימים 'עינות'), שאותו הקימו והפעילו מוסדות הנשים האלה. בעקבות חילוקי הדעות הללו נתעכב מתן השם במשך תקופה ארוכה מאוד. ועדת השמות קיבלה 'החלטת הצעה'

110. ישיבת ועדת השמות מיום 18.3.28 - מתוך דברי אוסישקין, אוה"ה, עמ' 32.

111. סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, שם, עמ' 61.

112. פרוטוקול ישיבת ועדת השמות מיום 18.3.28, שם, עמ' 30.

113. סקירה של אריכא לקראת הישיבה הראשונה של ועדת השמות לשנת תרפ"ט, שם, עמ' 42-43 - משם הציטוטים.

114. אריכא, גאלת השמות, עמ' 42. וראה בהרחבה מסמכים שונים העוסקים בקביעת השם 'כפר חסידים' באצ"מ KKL 5/3296. ראה גם: סקירה של אריכא לקראת הישיבה הראשונה של ועדת השמות לשנת תרפ"ט, אוה"ה, עמ' 45; פרסום של ועדת השמות מיום 4.6.29 על אודות קביעת שמות חרשים על-ידי ועדת השמות, שם, עמ' 51.

שלפיה אמור היה המקום להיקרא 'ברוריה', 'על שם ברוריה אשת רבי מאיר ז"ל שישבה ופעלה בסביבה זו', אך מוסדות הנשים הנזכרים התנגדו לכך בטענה כי 'לפני שנים אחדות התקיים משק הפועלות של הסתדרות המזרחי בשם "ברוריה" במושב עין גנים שנתבטל אחר כך ושהסתדרות המזרחי משתדלת עתה לחדש את קיומו. (הן) אינן יכולות איפוא להסכים לקבוע למשק הפועלות על יד נס ציונה שם של משק פועלות אחר, הקשור בכשלון, ושמחוץ לזאת משתדלים פטרוניו ונושאייו לחדש את קיומו של המפעל וגם את השם של המפעל'. לפיכך ביקשו הנשים לאשר להן את השם 'מעיינות' או 'עיינות'.¹¹⁵ ואולם, ועדת השמות סירבה להיענות לבקשה זו; היא טענה שנימוקי הנשים אינם מבוססים, ולפיכך אישרה כהחלטה גמורה את השם 'ברוריה'. רק כאשר התברר שהנשים אינן מסכימות בשום פנים ואופן לקבל שם זה,¹¹⁶ הבהירה ועדת השמות כי אף שאינה מקבלת את הנימוקים להתנגדות לשם 'ברוריה', היא 'איננה רוצה לכפות על נקודת הישוב האמורה את השם הזה'. עם זאת, מנימוקים לשוניים התנגדה הוועדה לשם 'עיינות' וביקשה מהנשים להציע שמות אחרים.

גם הפעם נתקלה הוועדה בהתנגדות, שכן הנשים עמדו על כך שיאשר להן השם 'עיינות'; כסימוכין לדרישתן הצביעו על השמות הערביים של חלקות הקרקע בסביבה ('ביר דאו' ו'עין דאו', שתרגומם לעברית הוא 'באר האור' ו'מעיינות האור'), ולחזווק עמדתן ציינו את תמיכתם של ביאליק וטשרניחובסקי בשם, את קיומם של שמות מקומות בעלי מבנה לשוני דומה (כמו 'עטרות' ו'ענתות'), ואת העובדה שהשם 'גם נתחבב מאד על המיסדות ועל התלמידות של המשק'.¹¹⁷ וכך, לנוכח מאבקן העיקש של הנשים למען אישור השם שעליו החליטו, נאלצה ועדת השמות לחזור בה מהחלטותיה ולאשר את מתן השם 'עיינות' ליישוב.¹¹⁸

תביעה בלתי מתפשרת דומה להכיר בשם שבו חפצו מתיישבים היתה תביעתו של הארגון המושבי 'ארגון ויתקין המאוחד', ראשון המתיישבים בעמק חפר. ב־1933 ביקש הארגון מוועדת השמות לאשר את מתן השם 'כפר ויתקין' ליישובו.¹¹⁹ ואולם, בהצעת ההחלטה אישרה ועדת השמות דווקא את השם 'כפר ינאי', בהסתמכה על כך ש'הסביבה של וואדי-חווארית [...] נכבשה בשעתו על ידי המלך החשמונאי אלכסנדר ינאי, אשר ייסד שם יישובים יהודיים'. בתגובה הבהיר הארגון כי לא יותר על שמו הנערץ של ויתקין, 'אחד האלמונים מהחלוצים הראשונים אשר שמו הולך ונשכח ואשר לזכותו יש

115. סקירה של אריכא לשיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, אוה"ה, עמ' 60-61 - משם הציטוטים. וראה גם: תוספת לסקירה לשיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, שם, עמ' 74; מכתב עדה פישמן ורות קיש אל ועדת השמות מיום 4.3.30, אצ"מ 5/4645 KKL.

116. סקירה של אריכא לשיבה השנייה של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, אוה"ה, עמ' 112. 117. שם, עמ' 113.

118. סקירה של אריכא לשיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ג, אוה"ה, עמ' 130 - משם הציטוט הראשון; סקירה של אריכא לשיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 131-132 - משם הציטוט השני.

119. אריכא, גאלת השמות, עמ' 22.

ועדת השמות של הקק"ל וקביעת שמות היישובים היהודיים

לזקוף חלק גדול מההעפלה בזמן העליה השנייה, מה גם ש'אין [...] כל הגיון לותר על שם היסטורי-חלוצי קרוב, שיש להציג לו זכר, על שם רחוק אשר לא אומר ללב כלום ואשר במילא כבר הונצח ב"נחל אלכסנדר".¹²⁰

כרם את הקביעות הללו לא יכלה ועדת השמות לקבל. אריכא טען כי 'דבריו אלו של האירגון אינם נכונים מעיקרם ואינם עומדים בפני הביקורת ההיסטורית והמדעית-עממית. בדברי ישראל שני מלכים שכבשו את "ארץ ישראל הגדולה" לעם ישראל והם: דוד המלך ואלכסנדר ינאי. אלכסנדר ינאי כבש בזמנו את ארץ ישראל לגבולותיה הרחבים ובכלל זה את עמק חפר, שיישב אותו יישוב צפוף, ושמו ידוע ומפורסם למדי בתולדות ישראל בכלל והחשמונאים בפרט'. אמנם הוועדה נכונה לאשר לחלק מן המושב להיקרא 'שכונת ויתקין', אך כאשר למושב כולו (שאמור היה לכלול הן את ארגון ויתקין והן את אנשי המעמד הבינוני מאמריקה, מליטא ומפולין שישבו במקום) - הרי זה, טענה הוועדה, צריך להיקרא 'כפר ינאי'.¹²¹ ואולם, גם לפשרה זו התנגד הארגון:

אין אנו מוכנים לוותר על שם עצמי לכפר שלנו, אשר הנהו מושב העובדים הכי גדול בארץ והראשון והכי גדול בעמק חפר [...] עובדה היא שהשם הזה (כפר ינאי, "כן" אינו אומר לנו כלום וגם לא ידוע לגמרי בצבור. ולכן מבלי לגרוע מערכו ההיסטורי, לא נסכים לקראו עלינו. גם לנו בתור אלה ששמו ייקרא עלינו, צריך להיות איזה יחס לשם זה ובמקרה זה אינו היחס המספיק ולא נוכל להסכים [...]. לחייב ולהכריחנו לשם לא רצוי לנו בזמן שאין הכרח בדבר - אין כל צורך [...]. מכל האמור לעיל אנו חוזרים על הודעתנו שמאחרי שאין שם היסטורי למקום ושאונו נקראים כבר על שם ויתקין 11 שנה ושגם אתם מודים שראוי הוא ששמו ירשם לנצח - להשאיר ולאשר את שם כפר ויתקין לנקודתנו.¹²²

הוויכוח בין הצדדים נמשך גם במהלך השנים 1934-1935, וסופו היה בכניעתה של ועדת השמות למתיישבים ובהנצחת שמו של המלך ינאי בשם המושב 'בית-ינאי', השוכן אף הוא בעמק חפר.¹²³

בעקבות מותו הטרגי של חיים ארלוזורוב ב-1933 פנו לוועדת השמות כמה יישובים, כפריים ועירוניים, וביקשו 'לקבוע להם שם בקשר עם זכרו היקר והקרוש של ד"ר חיים ארלוזורוב ז"ל'.¹²⁴ אחד מן היישובים שדרשו זאת במפגיע היה 'קיבוץ ג' של השומר

120. סקירה של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות לשנת תרצ"ג, אוה"ה, עמ' 126.

121. סקירה של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 161-162 - משם הציטוטים.

122. שם, עמ' 162-163 - משם הציטוטים.

123. אריכא, גאלת השמות, עמ' 33.

124. סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, אוה"ה, עמ' 135-136; סקירה של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 152-153.

הצער מהקיבוץ המאוחד, אשר שכן בעמק חפר. אנשי הקיבוץ, מעוררים מתמיכתם של מוסדות תנועתם - ההסתדרות ומפא"י - לא היססו להפנות לוועדת השמות דרישה בנוסח הבא: 'הננו מודיעים לכם כזה שקיבוצינו החליט באספה שהתקיימה, לקרוא את נקודת ההתיישבות שלנו בשם "גבעת חיים". אנא לרשום את השם ולתת לזה את הפרסום המתאים'.¹²⁵

כזכור, מדיניותן של הקק"ל ושל ועדת השמות בכל הנוגע להנצחת שמו של ארלוזורוב היתה לקשור את שם האיש ליישוב אחד גדול 'ולא לפרוט את השם לפרוטות על ידי קביעת השם בצורות שונות לנקודות ישוב אחרות ועל ידי זאת לגרום לעירוב השמות ולעשייתם חולין'. ואכן, כוונתה של ועדת השמות היתה לקרוא על שמו של ארלוזורוב את שמה של שכונת העובדים שעל אדמת הקק"ל בעמק זבולון - לימים 'קריית חיים'. באותה עת נערכה גם מגבית מיוחדת על שמו של ארלוזורוב למען הקמת יישוב חקלאי חדש שיישא שם זה. על רקע כל זאת דחתה ועדת השמות את דרישתו של קיבוץ השומר-הצעיר ג' והציעה לו את השם 'שמר עם': 'חלק השם "שמר" - על שום היותכם קיבוץ של תנועת השומר הצעיר; חלק השם "עם" - על שום היותכם תנועה חלוצית עממית'.¹²⁶ בקיץ 1934, למרות התנגדותו של הקיבוץ, קבעה ועדת השמות סופית כי זה יהיה שמו. בתגובה הבהירו אנשי הקיבוץ כי 'אין אנו יכולים להשלים עם סירובכם לאשר לנו את השם "גבעת חיים". את השם "שמרעם" אשר הוצע על ידכם, לא נקבל בשום פנים ואף פעם לא הובעה על ידינו איזו שהיא נכונות לקבל את השם הזה [...]'.¹²⁷

מעין בחיבורו של אריכא מ-1937 עולה כי שני השמות - הן 'גבעת-חיים' והן 'שמר עם' - נעדרים מן הרשימות. עובדה זו מלמדת כי למרות החלטתה הסופית נמנעה ועדת השמות מלפרסם את השם שקבעה, ככל הנראה בגלל התנגדותו הנחרצת של הקיבוץ; עם זאת, גם את השם 'גבעת-חיים' לא פרסמה הוועדה, שהרי לא אישרה אותו. בפועל נותר שמו של הקיבוץ 'גבעת-חיים', שם שכלל הנראה אושר רשמית רק בתחילת שנות החמישים בתוקף החלטתה של ועדת השמות הממשלתית.¹²⁸

כזכור, מכל העקרונות שהנחו את ועדת השמות בקביעת שמות היישובים היה עקרון החייאת השמות ההיסטוריים של מקומות העיקרון הראשון בחשיבותו. זה היה הרקע להצעת הוועדה מ-1934 לכנות בשם 'נעמה' את קיבוץ הנוער-העובד שישב על אדמות 'נענה' שבסביבות עקרון ורחובות, 'מתוך הסתמכות על שם העיר נעמה (יהושע ט"ו, מ"א) שלפי כמה מראי מקומות אפשר לשער כי היתה בסביבות ההן'.¹²⁹ ואולם, הקבוצה

125. סקירה של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ו, אוה"ה, עמ' 168 - משם הציטוט.
126. סקירה של אריכא לישיבה השלישית של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 169-172 - משם הציטוטים.

127. סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ה, שם, עמ' 187-188.
128. שנתן הממשלה לשנת תשי"א, עמ' 263. וראה גם אצל וילנאי, שמות ישובינו, עמ' 177.
129. מכתב אריכא אל ברור מיום 14.12.36, אוה"ה, עמ' 215. וראה גם סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 134-135.

התנגדה לשם זה. חבריה טענו כי השם אינו קשור לכל זיכרון עברי היסטורי. הם ציינו כי שם זה נזכר בתנ"ך פעם אחת בלבד, והעירו כי אין כל הוכחה ברורה לכך שהמקום ההיסטורי אכן נמצא בסביבת יישובה של הקבוצה ו'ששום הר עברי קדום לא עולה מתוכו; היה קשה לנו להשלים עם קבלתו [...]'.¹³⁰ הקבוצה חיפשה שם אחר, שם שיבטא את היותה חוליה בשרשרת ההיסטורית העברית והנצחית, או כפי שניסחו זאת חבריה - שם 'שיבטא ערכים היסטוריים, זכרונות היסטוריים המזכירים לנו מאורע, או אשיות - כל שם אשר נחרת בזכרונות האומה, בתולדותיה ונשמתה, חיכים אנו לנצור ולחדש את נעוריו להיותו מלוח אותנו בדרך משחר ההיסטוריה העברית אל הימים הבאים [...]'. לאחר שנים של התלבטויות, ולמרות התנגדותה של ועדת השמות, הכריזה הקבוצה קבל עם ועדה על החלטתה להיקרא בשם 'נען':

שם זה אוצר מתוכו יסוד של השם ההיסטורי, אשר צלילו עברי, סלעי וקדום (משקל כנען) אשר יש בו גם נימה הולמת מפעל ותנועה כשלנו [...] שם קצר, חי, חופף עליו חן קדומים, בוקע ממנו צליל עברי קדום [...] יש בו בשם נען - נימה קולקטיבית [...] יש בנען התחיבות - מן האטמוספירה הרוחנית והלשונית של ההיסטוריה העברית [...] אל הימים הבאים, אל העתיד [...] תשובה איתנה למתנקשים בנו (נען לכל חוקר). נען אינה אך שם, והיא גם פרעל. הן זו אחת הצורות העבריות הקוסמות לנו ביפי צלול ורענן. נען [...] ישוב צעיר שנעורים מפכים בו ועווררו חקיפות קומה גלומים בו. על כן - נען.¹³¹

במשך שנים הוסיפה סוגיית השם 'נען' להעסיק את ועדת השמות, שסברה כי השם הראוי ליישוב הוא שמו ההיסטורי של המקום, 'נעמה'. ברור אף לא היסס לתקוף את הקבוצה על כי עשתה דין לעצמה ולא קיבלה את מרותה של ועדת השמות; בדבריו, שפורסמו ב-1941 בעיתון הארץ, באה לידי ביטוי גם חולשתה של הוועדה מול עקשנותם של יישובים שסירבו לסור למרותה. וכך כתב ברור, בלא מעט תסכול:

[...] לפי החלטת הוועדה (ועדת השמות, י"כ) והודעת הקה"ק ואותו תזכיר של הועד הלאומי¹³² נעמה הוא השם ההיסטורי שיש לקיימו, אבל מי הוא מר אוסישקין ומי היא ועדת מומחים ומהו תזכיר רשמי של הועד הלאומי כלפי עקשנותם של בחורי נען, השמחים דוקא בצלצול דומה לכנען? [...] אין להבין לשם מה אותה עקשנות, מה יתן ומה יוסיף לבחורים הללו אם נען יקראו [...] והיכן היא המשמעת הלאומית וכי מפני שמר אוסישקין אינו גאנרל גובארנאטור ואין בחפצו להשתמש בכוחו של פוליצימסטר מותר לסרב להענות

130. מכתב קבוצת הנוער העובד בנענה אל ועדת השמות מיום 26.10.36, ארה"ה, עמ' 216.

131. שם, עמ' 194-195. וראה גם סקירה של אריכא לשיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ד, שם, עמ' 134-135.

132. על התזכיר ראה בהרחבה אצל Katz (לעיל, הערה 4).

לבקשת-דרישתו? [...] איני יודע אם דברי יגיעו לאזני נען, ואם לא היה טוב לאחז ב'אלתען' מאשר כ'ענה', אבל ככל אופן העתונות העברית מצווה ועומדת לבלתי תת פרסום להודעות מנען עד שיקבלו הבחורים עליהם מרות ויכתבו בספר החיים בארץ בשם נעמה ככתוב ביהושע [...] 133.

רק בתחילת שנות החמישים אושר השם 'נען' רשמית בתוקף החלטתה של ועדת השמות הממשלתית.¹³⁴

מקרה דומה לזה של נען היה המקרה של המושב בית-יוסף. ב-1937 נקבע השם 'בית-יוסף' למושב 'ארגוני הצפון' שבצפון עמק בית-שאן. את השם קבעו הארגונים עצמם בתמיכת ועד המושבים והארגונים, והוא פורסם ברבים בטרם נדונה הצעת השם בוועדת השמות. הסיבה לבחירת שם זה היתה רצונם של הארגונים להנציח את זכרו של יוסף אהרונוביץ, ממנהיגי תנועת הפועלים, 'אחד מיקירי הישוב, שנלקח מאתנו ערב עלות הארגונים לכיבוש שטחי בית שאן. והיה "בית יוסף" לעמוד אש להנחות הדרך לכובשי ארמת המולדת'. בתגובה לפרסום השם בעיתונות בטרם נדונה ההצעה בוועדת השמות הביעה זו האחרונה תרעומת רבה באוזני הארגונים. היא אמנם הסכימה שיש להנציח את שמו של אהרונוביץ ולקבוע שם יישוב על שמו,

אולם מקום התישבותכם שהנהו חלק מארמת הכפר הערבי 'ג'בול' הוא ללא ספק מקום העיר 'גבול' הנזכרת בספר דברים (ג', 16-17) וכידוע שם עברי-היסטורי קודם לכל גורם אחר. הואיל והכרחי לחדש את השם העברי ההיסטורי 'גבול' ומאידך גיסא חפצה הוועדה לשמור גם את השם 'יוסף' לזכרו של יוסף אהרונוביץ ז"ל, החליטה הוועדה לתת ליישובכם את השם 'גבול יוסף': 'גבול' על שם המקום ההיסטורי ו'יוסף' לזכרו של יוסף אהרונוביץ ז"ל.¹³⁵

אך הארגונים לא היו מוכנים לשום שינוי בשם 'בית-יוסף': 'איננו חולקים על זה שהשם "גבול" הוא שם היסטורי, טענו, 'אלא מכיון שקשרנו את המקום הזה עם השם של המורה והמנהיג יוסף אהרונוביץ ז"ל - אין הצירוף "גבול" מבטא את הרעיון שהוא היה הנושא. השם בצירוף "בית" מבטא את הירושה הרוחנית שקיבלנו ממנו'.¹³⁶ הארגונים דחו גם את הצעת הפשרה של ועדת השמות, ולפיה ייקרא יישובכם לעת עתה 'גבול-יוסף', וכעבור זמן, משיקום בסביבה יישוב נוסף, ייקרא אותו יישוב בשם 'גבול' ואילו מושבם ייקרא 'בית-יוסף'.¹³⁷ בסופו של דבר נכנעה ועדת השמות לדרישת הארגונים, ולמרות עקרון השם ההיסטורי אישרה את השם 'בית-יוסף'.¹³⁸

133. א' ברור, 'למען השם ההיסטורי', הארץ, א' סיון תש"א.

134. שנתון הממשלה לשנת תשי"א, עמ' 270.

135. מכתב אריכא אל ברור מיום 1.9.37, אוה"ה, עמ' 299-230 - משם כל הציטוטים.

136. שם.

137. סקירה של אריכא לשיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ח, אוה"ה, עמ' 236.

138. פרסום שמות היישובים החדשים שהוקמו על אדמות הקק"ל בשנים תרצ"ז-תרצ"ח, שם, עמ' 258;

מכתב אריכא אל הוועד הכלכלי האמריקני לארץ-ישראל מיום 31.3.40, אצ"מ 5/1813 KKL.

גם קבוצת 'מסדה' שבעמק הירדן עמדה בסרבנותה לנוכח הצעותיה של ועדת השמות, והשם שקבעה לעצמה, 'מסדה', הוא שנשאר לדורות. בתחילה (בסוף 1937 ובתחילת 1938) הציעה לה הוועדה את השמות 'בית-גד', 'בני-גד' או 'חלוצי-גד', 'בהנחה שהיישוב נמצא בנחלת שכט גר'.¹³⁹ ואולם, הקבוצה דחתה שמות אלו. היא ביקשה שיישובה ייקרא 'מסדה' (מלשון 'מצדה') - שם שאותו נשאה כקבוצה כבר למעלה מעשר שנים ושבו בחרה כשם המסמל 'את פרשת הגאולה על כל הצער, הסבל והגבורה הכרוכים במעשה זה [...] קבוצתנו היא ראשית אונה ופרי בכורים של אגודת "גורדוניה" ברומניה והמושג "מסדה" משמש נקודה מרכזית בעבור החינוך של התנועה לקראת חלוציות וחיי קבוצה. לא יתכן איפוא לשלול מאת התנועה מושג חינוכי חשוב'. זאת ועוד, טענה הקבוצה, במקום יישובה מעולם לא היה יישוב יהודי היסטורי, מה גם שהיישוב כלל אינו שוכן בלבה של נחלת בני גד, וספק אם הוא נמצא אפילו בשוליה.¹⁴⁰ לנוכח כל זאת נכונה ועדת השמות לחזור בה מהצעותיה הראשונות ולהציע ליישוב שמות אחרים, כגון 'שער-הירמון'¹⁴¹ ו'גורדוניה'¹⁴² (על שמו של א"ד גורדון, 'האיש אשר תנועת גורדוניה נקראת על שמו ומגשימה את דעותיו הלכה למעשה ואשר ישב ופעל כמה שנים בקרבת מקום - קבוצת דגניה'¹⁴³). ואולם, הוועדה לא היתה מוכנה להסכים לכך שהיישוב ייקרא בשם 'מסדה', וגם לא בשם 'גורדוניה מסדה', שאותו נכונה הקבוצה לקבל; וכך נימקה את התנגדותה:

מפני כמה טעמים: (1) המילה 'מסדה' לכשלעצמה - איננה בלשון העברית. (2) אילו גם היתה המילה 'מסדה' בלשון העברית - לא היתה ועדת השמות מסכימה לקביעת השם 'מסדה' ליישובכם, יען כי הציבור רגיל לבטא את השם 'מצדה' - המבצר ההיסטורי מתקופת בית שני והמפורסם ממלחמת הגבורה של היהודים ברומאים - 'מסדה'.¹⁴⁴ ומעצמכם תבינו כי אין זכות לקחת את השם ההיסטורי המפואר הזה ולקובעו ליישוב אחר, ומה גם שהמקום הנושא עליו את השם ההיסטורי קיים גם כיום ואנו מקוים כי יעלה בידה של הקק"ל לגאול את המקום הזה בעתיד. על כן הצעתכם על דבר קביעת השם 'גורדוניה-מסדה' ליישובכם - לא תוכל לבוא בחשבון.¹⁴⁵

139. מכתב אריכא אל ברור מיום 3.4.38, אוה"ה, עמ' 242.

140. מכתב קבוצת 'מסדה' אל ועדת השמות מיום 11.2.38, שם, עמ' 243-244; וראה גם סקירה של אריכא לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת תרצ"ט, שם, עמ' 276.

141. סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת תרצ"ט, שם, עמ' 295.

142. סדר היום לישיבה הראשונה של ועדת השמות בשנת ת"ש, 15.1.40, אוה"ה.

143. סקירה של אריכא לישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת ת"ש, אוה"ה, עמ' 327, 329.

144. ראה וילנאי, שמות יישובינו, עמ' 136.

145. אוה"ה, עמ' 327, הערה 172.

רק בתחילת שנות החמישים אושר השם 'מסדה' רשמית כתוקף החלטתה של ועדת השמות הממשלתית.¹⁴⁶

מקרה נוסף שבו הובעה התנגדות לשם שהציעה ועדת השמות, והפעם לשם שכבר נקבע סופית בוועדה, היה המקרה של הארגון המושבי 'מולדת'. השם שעליו החליטה הוועדה היה 'בני-ברית'; כאמור, קביעתו של שם זה היתה קשורה בהתחייבות הקק"ל למסדר 'בני-ברית', שהעביר לה תרומות לצורך רכישת קרקעות.¹⁴⁷ הארגון המושבי סירב לקבל שם זה, ותבע להיקרא בשם היסטורי או סמלי.¹⁴⁸ ואולם, בניגוד לפעמים קודמות שבהן סירבו יישובים לקבל את מרותה של ועדת השמות, הפעם היתה תגובתה שונה. שהרי הקק"ל היתה מחויבת להבטחתה למסדר 'בני-ברית', ועלולה היתה להיקלע למצב מביך לולא עמדה בהתחייבויות הקשורות באיסוף כספים לרכישת קרקעות. לפיכך פנה יוסף ויץ, מנהל מחלקת הקרקעות בקק"ל, לארגון 'מולדת' במכתב איום כוזב הלשון: 'עקב סירובכם לקבל את השם "בני ברית" שנקבע ליישובכם על ידי ועדת השמות על יד הקק"ל, אנו רואים את עצמינו נאלצים לאחוז באמצעים מיוחדים כדי להטיל על ישובכם השם הזה, בהתאם להתחייבויותיהם של נשיאי ההסתדרות הציונית והקק"ל כלפי מסדר "בני ברית" באמריקה. אולם לפני שאנו ניגשים לעשות את הצעדים הנזכרים הננו מזמינים אתכם לישיבת בירור אחרונה אתנו'.¹⁴⁹ ואכן, בסופו של דבר נותר השם 'בני-ברית' שמו הרשמי של היישוב, שכן הקק"ל לא יכלה לחזור בה מהבטחתה לארגון. נדגיש כי במרוצת שנות החמישים העניקה ועדת השמות הממשלתית למקום את השם 'בני-ברית' (מולדת), כלומר, נוסף לו גם השם 'מולדת',¹⁵⁰ ובשלב מאוחר יותר ניתנה הבכורה לשם 'מולדת', אך לא בוטל השם 'בני-ברית'.¹⁵¹

ב-1940, בעקבות פנייתו של יישוב נוסף לוועדת השמות בדרישה שתחזור בה מהחלטתה, העניקה הוועדה לאותו יישוב את השם 'שדה-אליהו'. החלטתה הראשונית היתה לקרוא ליישוב בשם 'טירת-אליהו' (על שם הרב אליהו גוטמכר), אך קבוצת 'אריה' התנגדה למילה 'טירה' שכצירוף ודרשה להחליפה במילה 'שרות':

לדעתנו הכינוי 'טירה' אינו מתאים לנקודתנו, היות ואצלנו לא נמצאת בכלל 'טירה', כמו בטירת צבי שהיה יסוד לכנוי ההוא; אדרבא, מקום נקודתנו הוא כולו מרחב פתוח לצודים ונקרא לכן כפי הערבים 'ערידה', שפירושו 'מרחב' [...]. ולדעתנו מתאים יותר לנקודתנו הצירוף 'שרות' [...] בקרבנו נמצאת טירת צבי

146. שנתון הממשלה לשנת תשי"א, עמ' 269.

147. סקירה של אריכא ליישיבת ועדת השמות לשנת תרצ"ח, אוה"ה, עמ' 236; מכתב אריכא אל כרוזר מיום 15.3.39, שם, עמ' 269.

148. סקירה של אריכא ליישיבה השנייה של ועדת השמות בשנת תרצ"ט, אוה"ה, עמ' 294.

149. מכתב ויץ לארגון 'מולדת' מיום 1.7.40, אצ"מ 5/11813, KKL.

150. שנתון הממשלה לשנת תשי"ח, עמ' 372, והשווה לשנתון הממשלה לשנת תשי"א, עמ' 262, שם מופיע 'בני-ברית' כשם הרשמי היחיד.

151. שנתון הממשלה לשנת תשכ"א, עמ' 398. וראה גם וילנאי, שמות יישובינו, עמ' 150, 188.

ומפני קירבת שתי הטירות יש לחשוש שיערבבו את השמות האלה, כי כבר היום נקראת טירת צבי כולם רק בשם 'הטירה'. השם 'טירה' מזכיר גם במידה גדולה את ימי המאורעות ומטעם זה איננו נוטים לשם הזה, כי עליתנו היתה כבר בסוף המאורעות. לרצון כל חברינו הוא שנקבל שם, המסמל את האופי החקלאי של הנקודה [...] את הכנוי 'שדות' אנו חושבים ליותר מתאים מ'שדה', היות ויש כבר 'שדה יעקב', 'שדה נחום', 'שדה ורבורג' ועוד.¹⁵²

בסופו של דבר קבעה הוועדה כי שם היישוב יהיה 'שדה-אליהו', שם הדומה לזה שדרשה הקבוצה.¹⁵³

במרוצת שנות הארבעים דחו יישובים נוספים את הצעותיה ואת החלטותיה של ועדת השמות. ב-1944, למשל, החליטה ועדת השמות כי קבוצת 'גלילים', שיטבה במנרה שבהרי הגליל העליון המזרחי, תיקרא בשם 'רמים'. ההחלטה נתקבלה לאחר דיון בהצעות אחרות לשמות, ובהם 'כפר מנור', 'מאור', 'מאורה', 'מגדלור', 'מנורה' ועוד. ואולם, הקיבוץ רחה את החלטתה של ועדת השמות ועמד על כך ששם היישוב יהיה כשם הקבוצה, 'גלילים', או כשמו הערבי של המקום, 'מנרה'.¹⁵⁴ וכך, אף שהקיבוץ עמד על שלו והקפיד לכנות עצמו בשם מנרה, הרי מבחינתה של ועדת השמות ומבחינתם של המוסדות נותר שמו 'רמים'.¹⁵⁵ עוד בראשית שנות השישים היה השם הרשמי של היישוב 'רמים',¹⁵⁶ ורק בסוף שנת 1963 אישרה ועדת השמות הממשלתית את השם 'מנרה'.¹⁵⁷

ב-1945 דחו אנשי קבוצת 'חרמונים' את הצעתה של ועדת השמות מ-1944 לקרוא למקום מושבה של הקבוצה אשר בעמק בית-שאן 'נתיבות העמק'. הקבוצה לא אבתה להשלים עם המושג 'נתיבות' המופיע בשם. את התנגדותה נימקה במילים הבאות:

אין ישוב יכול לשמש נתיבה; ישוב הנהו מושג סטטי - ולא דרך למשהו. ישוב יכול להיות 'משמר העמק' או 'שער העמקים'; אך לא 'נתיבות העמק'. ביחוד לגבינו נראה לנו שאנו נוער לומד א"י ונוער עולה מן הגולה זקוקים במיוחד למקום קבע וזהו תוכן המהפכה האישית שלנו בלכתנו ליצור את קבוצתנו, ואיננו רוצים בנתיבות אחרות - גם כשהן מוליכות אל העמק. את 'העמק' (כמושג, כתוכן חיים) אנו רוצים לבנות כאן במקומנו.¹⁵⁸

152. סקירה של אריכא לשיבה השנייה של ועדת השמות בשנת ת"ש, אוה"ה, עמ' 326.

153. ריכוז שמות חדשים ליישובים שנקבעו על-ידי ועדת השמות, 26.6.40, אצ"מ 5/11813 KKL.

154. סקירה של אריכא ליישוב ועדת השמות, 20.6.44, אוה"ה, עמ' 365-366.

155. מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 11.4.46, אצ"מ 1/3603 J.

156. שנתון הממשלה לשנת תשכ"א, עמ' 410.

157. ילקוט הפרסומים (רשומות), 18.12.64, עמ' 8869.

158. מכתב קבוצת 'חרמונים' אל ועדת השמות מיום 24.12.45, אצ"מ 1/3603 J; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 25.12.45, שם.

רק במהלך השנים 1951-1952 קבעה ועדת השמות הממשלתית כי שם המקום יהיה 'חמדיה' (בעקבות שמו של הכפר הערבי הסמוך - חמדיה), ועד אז המשיך המקום לשאת את שם הקבוצה - 'חרמונים'.¹⁵⁹

במחצית השנייה של שנת 1945, עם תום מלחמת העולם השנייה, קיבלה ועדת השמות הצעות החלטה בעניין שמותיהם של שלושה קיבוצים סמוכים בנגב הצפוני. בשמות אלו ביקשה הוועדה לבטא את ייחודן של שלוש השנים שקדמו לכך, שנים 'שהיו שנות פורענות קשה ליהודים מצד אחד ושנות גילוי גבורה של העם מצד שני', ושבהלכן נרכשו קרקעות היישובים והחלה ההתיישבות בהם; לפיכך החליטה ועדת השמות 'בקריאה ראשונה, להקים שם וזכר למאורעות אלה על ידי מתן שמות סמליים לשלוש נקודות היישוב הנ"ל באזור הדרום, הנמצאות בקרבת מקום זו לזו ומהוות קבוצת ישובים חדשים, שיש לאחדם ברוח אחת, שהיתה מפעמת בישראל, בגולה ובארץ: רוח המרד, שמירה על הקיים והתקשרות בארמת המולדת'. שניים מהיישובים - ניר עם וגברעם - קיבלו את הצעותיה של ועדת השמות, ואכן שמות אלו נקבעו סופית בוועדה (בתחילה הוצע לקיבוץ גברעם השם 'שמר עם', אך לנוכח התנגדותם של אנשי הקיבוץ הציע ויץ את השם 'גברעם' - שם שאותו הסכימו לקבל); הקיבוץ השלישי, 'מצפה הים', רחה את השם שהוצע לו - 'אדיר עם'.¹⁶⁰ הוא תבע להנציח בשם יישובו את שמו של מנהיג גטו ורשה, מרדכי אנילביץ'.¹⁶¹ בדרישה זו תמכה נמרצות מזכירות תנועת הקיבוץ הארצי, שאליה השתייך הקיבוץ; נציגיה טענו כי 'אם ישנו שם אשר התנועה הציונית כולה, ובראש ובראשונה תנועת השומר הצעיר חייבות להנציח כסמל מחנך לדרורות, הרי זאת דמותו הנעלה של מרדכי אנילביץ'. הגנו מדגישים כי הנצחת שמו של מרדכי אנילביץ' כשם סמל לנקודת ההתיישבות של קיבוץ "מצפה הים", הוא ענין של חובה וכבוד לכל תנועתנו בארץ ובגולה [...].¹⁶² בעקבות דרישות אלו ולנוכח ההכרה בצדקתן החליטה ועדת השמות לקבוע לקיבוץ את השם "'יד מרדכי", לזכרו של מרדכי אנילביץ' ז"ל, מפקד "הארגון היהודי הלוחם" בורשה. הוא הרים את ידו עם נס המרד בגיטו ורשה וקרא את שארית הפליטה היהודית בעיר ואם בישראל שבגולת פולין להלחם בחרף נפש על חייה וכבודה, מת על משמרתו מות גבורים וקדש את שם ישראל'.¹⁶³

159. שנתון הממשלה לשנת תשי"ג, עמ' 264; וילנאי, שמות ישובינו, עמ' 92. והשווה לשנתון הממשלה לשנת תשי"א, עמ' 266, שם צוין עדיין השם 'חרמונים'.

160. מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 12.3.48, אצ"מ 1/3603 J - משם הציטוטים; מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 11.4.46, אוה"ה, עמ' 405.

161. סקירתו של אריכא מיום 4.4.46 לקראת ישיבת ועדת השמות ביום 9.4.46, אצ"מ 1/3603 J.

162. מכתב מזכירות הקיבוץ הארצי השומר-הצעיר אל ועדת השמות מיום 3.2.46, אוה"ה, עמ' 355. וראה גם מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 1.4.46 בצירוף קטעים מספרו של מ' ניישטט על מרדכי אנילביץ', שם, עמ' 356-360.

163. מכתב אריכא אל חברי ועדת השמות מיום 11.4.46, אוה"ה, עמ' 405; מכתב בן-צבי אל יו"ר ועדת השמות מיום 9.4.46, אצ"מ 1/3603 J.

באותה עת רחה קיבוץ נוסף של השומר-הצעיר לא רק את הצעות הוועדה אלא גם את החלטתה; היה זה הקיבוץ הארץ-ישראלי ג', שהתיישב על אדמות 'אסור' שבדרום שפלת יהודה. בתחילה הציעו לו חברי ועדת השמות את השם הזמני 'כניה' - שם סמלי, שהוא תרגומו העברי של שם חלקת ארמה שהיתה בסביבה - 'חירבת אל-כניה'; ואולם, אנשי הקיבוץ רדשו שקיבוצם ייקרא בשם 'חצור', 'על שום צלילו העברי המלא והחזק [...] השם חצור צלילו איתן ומבצרי, יהיר ובוטח [...]'. כמו כן, טענו אנשי הקיבוץ, 'עד כמה שידוע לנו היתה בסביבתנו עיר שנקראה בשם זה [...] נקודה שכוכשי ארץ פלשת לא תתנגדו אם נכבוש גם שם אחת מעריהם [...] כי העיר היתה פלשתית; אך שמה בכל זאת עברי [...] עז רצוננו לחדש שם עברי לישובנו החדש [...]'.¹⁶⁴

על-אף הטיעונים הללו דחתה ועדת השמות את בקשת הקיבוץ, וקבעה לו את השם 'ברקאי'.¹⁶⁴ קביעתה היתה מבוססת על רוח מפורט שהגיש לוועדה ד"ר מייזלר. מייזלר שלל לחלוטין את ההשערה כי יש איזושהו קשר בין 'אסור' לבין העיר ההיסטורית 'חצור' (הנמצאת בגליל), אך קבע כי ניתן להעניק למקום את השם ההיסטורי 'ברקאי', אשר הוא 'שמו של ישוב יהודי שהיה קיים בארץ ישראל בתקופת התלמוד ומקומו הוא בכפר "ברקא", הסמוך ליישובכם'.¹⁶⁵ בשום פנים ואופן לא הסכימה הוועדה שהקיבוץ יוסיף להשתמש בשם 'חצור', שכן ראתה בכך זיוף היסטורי.¹⁶⁶ אך למרות זאת, ולמרות הבהרות מפורטות ויטירות שהעביר מייזלר עצמו לקיבוץ, הודיעו אנשי הקיבוץ כי החליטו ששם קיבוצם יישאר 'חצור'. את החלטתם תלו בין היתר בכך שקיבוץ 'ברקאי' של השומר-הצעיר, אשר נמצא בהכשרה, לא הסכים להחליף את שמו, 'ובנתים נפוץ השם "חצור" ונקודתנו מוכרת בשם זה במוסדות, בעתונות ובמפות. גם על הקבוץ התחבב השם, ועם כל רצוננו להענות לכשתכם בזמנה, הרי זה כבר מאוחר מדי לשנות את הדבר'.¹⁶⁷ הסברים אלו לא היו מקובלים על ועדת השמות, שהודיעה לקיבוץ כי 'יש בזה משום זלזול מעליב ופגיעה קשה בוועדת השמות [...] והננו מודיעים לכם, כי מצדנו נשתמש בכל האמצעים שבידינו, כדי להלחם נגד זיוף היסטורי זה שהנכם מנסים להרכיב אותו על נקודת ישובכם ונתתם לו מהלכים על אף הזהרתנו והתנגדותינו'.¹⁶⁸ ואולם, למרות מחאה חריפה זו, ואף שבמפות ובפרסומי הקק"ל הופיע השם 'ברקאי', לא שינה הקיבוץ את החלטתו, ובראשית שנות החמישים אושר שמו רשמית בוועדת השמות הממשלתית.¹⁶⁹

164. סקידה של אריכא לקראת ישיבת ועדת השמות שתתכנס ביום 28.7.47, אוה"ה, עמ' 412-414.

165. מכתב אריכא אל קיבוץ השומר-הצעיר הארץ-ישראלי ג' מיום 20.4.48, אצ"מ KKL 5/17204 - משם הציטוט.

166. מכתב אריכא אל המחלקה להתיישבות של הסוכנות מיום 23.4.48, שם; מכתב אריכא אל מוכירות הקיבוץ הארצי השומר-הצעיר מיום 20.4.48, שם.

167. מכתב קיבוץ השומר-הצעיר הארץ-ישראלי ג' אל ועדת השמות מיום 4.4.48, שם.

168. מכתב אריכא אל קיבוץ השומר-הצעיר הארץ-ישראלי ג' מיום 20.4.48, שם.

169. כך עולה משנתון הממשלה לשנת תשי"א, עמ' 259, 266.

ועדת השמות של הקק"ל היתה הגוף היהודי המוסדי הראשון בעת החדשה שעסק בקביעת שמות יישובים יהודיים בארץ-ישראל. מטרת הקמתה ופעולתה היתה לא רק הכנסת סדר ושיטה בדרך קביעת שמותיהם של היישובים היהודיים שהוקמו על אדמת הלאום כתקופת המנדט.¹⁷⁰ למעשה, המטרה העיקרית בהקמתה היתה מטרה אידאולוגית-לאומית ופוליטית: הוועדה שימשה מכשיר נוסף לחיזוק הטיעון הציוני בעניין זכותו של העם היהודי על ארץ-ישראל, ופעלה לביצור העמדות היהודיות בה באמצעות העמקת שורשיהם של התוכן והזהות היהודיים בנוף הארץ ובאמצעות השרשת האוכלוסייה היהודית במולדתה ההיסטורית. זה היה הרקע לעיקרון המרכזי שהנחה את הוועדה בקביעת שמות היישובים - עקרון החייאת שמותיהם של המקומות היהודיים ההיסטוריים בארץ-ישראל. בכך ניתן היה לסמל את המשכיות היישוב היהודי בארץ (שכן המתיישבים היהודיים הוצגו כממשיכי אבותיהם ההיסטוריים), ולהצביע על הקשר העמוק שבין העם היהודי לארצו.¹⁷¹ מכאן גם נבע המתח בין הרצון להשתית את עבודת הוועדה על ממצאים מדעיים לבין הרצון להחיות כמה שיותר שמות יהודיים היסטוריים (ויהודיים בלבד), אף שבשום אופן לא היתה הוועדה מוכנה להשלים עם זיופים היסטוריים. מתח זה בא לידי ביטוי בדיונים בשאלת מרחק היישוב ההיסטורי מן היישוב החדש ובקביעת הקריטריונים לזיהוי ההיסטורי. בה-בעת מנעה הרגישות להיכט הפוליטי הקשור בשמות את בחירתם של שמות שיכלו להתפרש כרמז לצמצום גבולות הארץ - גם אם היו אלה שמות בעלי הקשר יהודי-היסטורי. המאמץ לצמצם עד כמה שניתן את מספר השמות הלא-עבריים, שלא היו קשורים בהחייאת שמות היסטוריים, ביטא את השאיפה להעניק זהות עברית-יהודית לארץ-ישראל המתחדשת.¹⁷²

אלא שוועדת השמות לא זכתה לעצמאות מוחלטת בקביעת שמות היישובים, ולא עמדו לרשותה כלים של ממש שבאמצעותם יכלה לאכוף את החלטותיה. לעתים קרובות נאלצה הוועדה להיענות לדרישות שהפנו אליה המוסדות, ובמיוחד הקק"ל. אנשי הקק"ל סברו שעל הוועדה לסור למרות הקק"ל ולשרת את צרכיה - גם כדי להנציח שמות שלקק"ל ולהנהלה הציונית היה עניין בהנצחתם, אך במיוחד כדי לסייע לה במילוי התחייבויותיה ולהעניק שמות בתמורה לתרומות שקיבלה. מבחינת הקק"ל, הענקת שמות על שם אישים או על שם מוסדות היתה מקור הכנסה חשוב שעליו לא יכלה לוותר, שכן ההכנסה ממקור זה אפשרה לה למלא את משימתה - רכישת קרקעות בארץ. וכך, בניגוד לעקרונותיה של ועדת השמות, 'הולעזה' בכמה מקרים מפת היישובים עקב קביעת שמות יישובים המנציחים שמות משפחה של אישים יהודים

170. ראה מכתב אל הרב יחזקאל טאהב מאת אוסישקין מיום 7.6.28, אצ"מ 5/3297 KKL.

171. ראה בהרחבה אצל Katz (לעיל, הערה 4).

172. על המחקר היהודי על ארץ-ישראל בתקופת היישוב ועל תפקידו הציוני ראה: קימורלינג, לעיל, הערה

ולא־יהודים, והיו אף מקרים שבהם דחקו דרישותיה של צמרת הקק"ל את עקרון השם ההיסטורי; כך היה במקרה של 'בני־ברית' ובמקרה של 'מצודת אוסישקין', שתוארו לעיל.

נוסף על כך, כפי שתואר בהרחבה, לא פעם ולא פעמיים נדרשה ועדת השמות לספק את מאווייהם של תושבי היישובים, שלהם היו סררי עדיפויות שונים (ולפעמים גם עקרונות אחרים) מאלה שלה, תכנים אחרים שרצו ליצוק בשמות ומסרים אחרים שרצו להעביר באמצעותם. יישובים רבים סירבו לקבל את השמות שעליהם המליצה להם ועדת השמות, או אף את אלה שעליהם החליטה, ודרשו להיקרא בשמות שבהם חפצו. לא אחת הכריזה ועדת השמות על סמכותה כקובעת השמות הבלעדית, אך בפועל, אף שהורכבה מנציגות נרחבת של מוסדות היישוב, של מתיישבים ושל אנשי מדע, לא יכלה הוועדה לאכוף את החלטותיה על היישובים שעמדו בסרבנותם. דומה כי ועדת השמות היתה מודעת לחולשתה זו, ועל־כן העדיפה להיענות לדרישות המתיישבים ולשמור על מעמדה כמקור הסמכות הבלעדי, ובלבד שלא יחול פיתוח במעמדה בשל שימוש בפועל בשם שלו היא מתנגדת.¹⁷³ שיקול זה היה השיקול המרכזי שהנחה אותה במקרים שבהם הסכימה להיענות לדרישות המתיישבים. עם זאת, אין להתעלם משאיפתה הבסיסית של הוועדה להקשיב להשגות התושבים ולמאווייהם בעניין השמות (כל זמן שאלה לא התנגשו בעקרונותיה הבסיסיים), שהרי חברי הוועדה הכירו בכך שלא ניתן לכפות על המתיישבים שם שלחלוטין אינו לפי רוחם, ושעליהם לכבד את רצונם של מי שאמורים 'לחיות עם השם'.¹⁷⁴

אמנם, לא לכל דרישות היישובים יכלה הוועדה להסכים, אך גם במקרים שבהם לא הכירה ועדת השמות בשמות שקבעו היישובים לעצמם, בסופו של דבר תמיד היתה ידם של היישובים על העליונה. במקרים אלו, השמות שקבעו היישובים הוכרו בשלב מאוחר יותר ואושרו כעבור שנים בוועדת השמות הממשלתית. אין ספק כי כוחו של השם שבשימוש היה חזק יותר מהשם הרשמי, וכך קרה שלימים החליף השם 'מנרה' את השם 'רמים', ו'מולדת' החליף את 'בני־ברית'.

173. רמז לכך, בעניין 'אלונים', נמצא בסקירה של אריכא מיום 28.7.47, אוה"ה, עמ' 418-417. ייתכן שעל רקע זה ויתרה הוועדה בכמה מקרים גם בעניינים עקרוניים שהיו קשורים בהחייאת שמות, כמו במקרה של 'כית־יוסף' ו'נגבה', אך במקרה של 'מולדת' לא יכלה לוותר בשל התחייבויות הקק"ל.

174. ראה לעיל, הערה 122; מכתב בן־צבי אל אריכא מיום 21.12.45, אצ"מ J 1/3603; פרוטוקול ישיבת דירקטוריון הקק"ל מיום 11.12.45 בעניין כפר מונש, אצ"מ 10 KKL. בישיבה זו ציין יושב־ראש הירקטוריון, בין היתר, כי 'רצו לקבוע השם לכפר מונש, אי אפשר "לקבוע מסמרות" מראש ולהגיד כי היא תקרא דוקא על שמו של הגנרל מונש, מפני שלמעשה אי אפשר להכריח ציבור ישובי שלם להקרא על שמו של איש שהוא חי אתנו כיום או הנעדר מן החיים במקרה שהאיש איננו לפי רוחם של האנשים המהווים את נקודת הישוב ועל כן אי אפשר להתנות זאת כתנאי מוקדם למעשה [...]'. ובעניין התעקשותם של מוסדות הנשים לקבוע את השם 'עינות' תחת השם 'ברוריה' (השם שקבעה ועדת השמות) הדגיש אריכא כי 'הוועדה [ועדת השמות] סוף סוף איננה רוצה לכפות על נקודת הישוב האמורה את השם הזה [ברוריה] (אוה"ה, עמ' 130).